

AMERİKAN BELGELERİNE GÖRE MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NA KADAR TÜRKİYE'DE PARA POLİTİKASI

Melek ÖKSÜZ*

ÖZ

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. İtilaf devletleri ise bu anlaşmaya dayanarak Osmanlı topraklarını kısa sürede işgal etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı fiilen son bulmuştur. Ancak Türk milleti, siyasi bağımsızlığını elde etmek için giriştiği Millî Mücadeleyi kazanmış ve millet egemenliğine dayanan yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. Bununla birlikte Yeni Türkiye, birçok bakımdan Osmanlı'nın devamı niteliğindedir ve onun bıraktığı sosyal, ekonomik, siyasi vb. sorunlara çözüm getirmek zorunda kalmıştır. Siyasi bağımsızlığın kazanılmasının ardından ekonomik bağımsızlığı sağlamak için de önemli adımlar atılmış ve ekonomide millî bir politika takip edilmeye çalışılmıştır. Ekonomik bağımsızlığın simgelerinden olan millî paranın basılması bu doğrultuda atılan adımlardan birisidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1924'te ilk madeni parayı, 1927'de ise ilk kâğıt parayı basmıştır. Bu süreçte paranın değerinin korunmasına da dikkat edilmiş ve paranın yabancı paralara göre değerini korumak amacıyla 1927'de borsa ile ilgili bir de talimatname yayınlanmıştır. Bütün bu süreci, ABD yakından takip etmiştir. İstanbul'daki diplomatik misyonu(1927 yılına kadar Yüksek Komiserlik) vasıtasıyla Türkiye'deki ekonomik durum, özellikle para politikası hakkında ABD Dışişleri Bakanlığı'na raporlar gönderilmiştir. Bu çalışmada, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 1929 dünya ekonomik buhranına kadar olan süreçte, Türkiye'nin parasal durumu ve para politikaları ABD Milli Arşivi(NARA)'ndeki belgelere dayanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ABD İstanbul Yüksek Komiserliği, Para, Ekonomik Buhran

* Doç. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: moksuz@ktu.edu.tr

THE MONETARY POLICIES IN TURKEY BETWEEN THE ARMISTICE OF MUDROS (1918) AND THE GREAT DEPRESSION OF 1929 ACCORDING TO THE AMERICAN EMBASSY DOCUMENTS

ABSTRACT

The Ottoman Empire came out of WWI by signing the Armistice of Mudros on October 31st, 1918. The Allied Powers soon occupied the Ottoman territories based on this armistice. This meant the de facto end of the Ottoman Empire. The Turkish nation, however, came victorious out of the National Struggle that was waged for political independence and established a new Turkish state, which relied on national sovereignty. Nonetheless, the new Türkiye was, in many aspects, a successor to the defunct Ottoman state and thus, had to strive for finding cure to the social, economic and political problems that it inherited from the Empire. Once political independence was secured, important steps were taken in order to establish the economic independence as well and this led the new rulers to follow a “national path” in the economic realm. One of the first steps for curing the economy was coining and printing new “national” money. In 1924 first national coin was issued and in 1927 first national paper money was released. In this process, the government paid attention for the protection of the value of the new currency and to this end, a regulation (by-law) was issued in 1927 on the stock exchange in order to guard the value of the Turkish currency vis-à-vis the foreign currencies. Türkiye’s monetary policies in this period was closely monitored by the American diplomatic mission in Istanbul (High Commissioner for Istanbul until 1927) who compiled reports on the economic situation (monetary policies in particular) in Türkiye and reported to the US Department of State. This study analyzes and evaluates the monetary situation and policies in Türkiye between the Armistice of Mudros (1918) and the Great Depression of 1929 based on the diplomatic documents kept in the National Archives and Records Administration of the USA (NARA).

Keywords: *The Ottoman Empire, The Republic of Türkiye, The American Embassy/ Diplomatic Mission in Istanbul (The High Commissioner for Istanbul), Money, Economic Crisis*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın başlarında girdiği savaşlarda ardı ardına aldığı yenilgilerden ötürü ekonomisi oldukça güçsüzleşmişti. Bu şartlar altında Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ancak savaşın finansmanını karşılamakta zorluk yaşayınca piyasaya evrâk-ı nakdiye (kâğıt para) sürmek istemiştir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt para basma imtiyazı 1863 yılında İngiltere ve Fransız sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası'na¹ verilmişti ve

¹ 1856 yılında İngiliz sermayesiyle kurulan Bank-ı Osmanî, 1863'te Fransız sermayesinin de katılımıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye dönüşmüştür. Osmanlı Bankası hakkında ayrıntılı

bu banka 1908 yılına kadar dört emisyonda banknot çıkarmıştı.² Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri safında savaşa katılması nedeniyle, İngiltere ve Fransa savaşın finansmanı için, sahibi oldukları Osmanlı Bankası'nın kullanılmasına onay vermediler. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti bankanın elindeki banknot çıkarma imtiyazına son verdi.³ Öte yandan Hükümet, güçlü bir malî kuruluşun desteği olmadan kâğıt para çıkarmak istemediğinden emisyon bankası işlevinin geçici olarak Duyun-ı Umumiye'ye devredilmesini düşündü.⁴ Yapılan teklif Duyun-ı Umumiye yönetimi tarafından kabul edilmiş, ancak çıkarılacak kâğıt paranın altın karşılığı olması şart koşulmuştu.⁵ Kâğıt para çıkarılması için gerekli altının sağlanması amacıyla, Cavid Bey⁶ başkanlığında bir heyet önce Viyana'ya ardından Berlin'e gönderilmişti. Heyet, yaptığı görüşmeler neticesinde gerekli altını sağlayarak 27 Mart 1915 tarihli bir iradeyle Maliye Nezareti, Almanya ve Avusturya hükümetlerinden toplam 150 milyon frank borç almaya yetkili kılınmıştı. Ardından 12 Nisan 1915 tarihli geçici yasayla,

bilgi için bkz. Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.29-88.

² 28 Temmuz 1914'te Avrupa'da savaşın patlak vermesi ile birlikte Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemiş olmasına rağmen İstanbul piyasalarında panik havası baş göstermişti. Mevduat sahipleri nakde dönmek için bankalara hücum etmeye başlayınca bu durum bankaları iflas durumuyla karşı karşıya bıraktı. Bunun üzerine hükümet, bankaları kurtarmak adına 2 Ağustos 1914'te bir borç erteleme kanunu çıkardı. Ardından, 3 Ağustos 1914'te, Osmanlı Bankası'nın çıkarmış olduğu banknotlar karşılığı altın ödemekten kurtaran geçici bir kanun yürürlüğe koydu. Bu kanun banknotların altın para gibi tedavülünü de zorunlu hale getiriyordu. Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo- Ekonomik Etkileri**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.179-180; Güçlü Kayral, "Cumhuriyet Kâğıt Paraları", **Anadolu'da Paranın Tarihi**, Editör: Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 2011, s.274-275.

³ Eldem, **a.g.e.**, s.301-304; Edhem Eldem, **135 Yıllık Bir Hazine- Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler**, Editör: Serhan Ada, Osmanlı Bankası A.Ş., İstanbul, 1997, s.81-83.

⁴ Duyun-ı Umumiye İdaresi gibi güçlü bir kurum için içine dâhil edilerek kaimeler bu kurumun denetiminde çıkarılmıştı. Bu güvenceden dolayı bu paralara halk arasında "Duyun-ı Umumiye Paraları" denmiştir. Bkz. Mehmet S. Tezçakın, "Osmanlı Kâğıt Paraları", **Anadolu'da Paranın Tarihi**, Editör: Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 2011, s.245; Akyıldız, **a.g.e.**, s.189.

⁵ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.419; Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1981, s.209.

⁶ Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle birlikte Cavid Bey, 5 Kasım 1914'te Maliye Nazırlığından istifa etmiştir. Bu görev bir buçuk sene vekâleten Talat Paşa'nın üzerinde kalmasına rağmen, fiilen Cavid Bey tarafından yürütülmüştür. Bkz. Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C.1, Haz. Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.6.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne tamamı altın 150 milyon frank ödenerek, karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para çıkarılması kararlaştırılmıştı.⁷

Savaşın finansmanını karşılamak amacıyla çıkarılan kaimeler, ilki Temmuz 1915 tarihinde olmak üzere Mart 1918 tarihine kadar yedi tertip halinde piyasaya sürülmüştür.⁸ Birinci tertip paraların karşılığı külçe altın olarak Berlin'deki Reichbank'ta depo edilmişti. Ancak daha sonra çıkartılan 6 tertip evrâk-ı nakdiyelere karşılık altın değil, Alman hazine bonusu gösterilmişti.⁹ Böylece Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında toplam 161.018.663,60 liralık kaime çıkarmıştı.¹⁰

Osmanlı Devleti savaş sırasında birden fazla cephede mücadele verirken hem askerî açıdan hem de ekonomik açıdan oldukça zorlanmıştır. 1917 yılında ABD, İtilaf devletleri safında savaşa katılarak adeta savaşın kaderini değiştirmiştir. Özellikle Makedonya cephesinin çökmesi ve Bulgaristan'ın 28 Eylül 1918'de mütareke istemesi üzerine İstanbul yolu düşmana açılmış ve Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle irtibatı kesilmişti. Dolayısıyla askerî durum oldukça zorlaşmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de İtilaf devletlerinden ateşkes isteğinde bulunmuş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı.

Kısa bir süre sonra 13 Kasım 1918'de Mütarekenin 7. maddesine dayanarak İtilaf devletleri donanması İstanbul'a geldi ve şehir fiili olarak işgal edilmiş oldu. Ardından 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler ve kısa sürede işgalleri Anadolu'ya yaydılar. Bu zorlu süreçte işgallere karşı Anadolu'da milli bir hükümet kurularak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bağımsızlık mücadelesi başlatıldı. Bir yandan işgal kuvvetlerine karşı Kurtuluş Savaşı sürdürülürken, öte yandan işgal güçlerinin denetim ve baskısı altında bulunan İstanbul hükümetleriyle de mücadele edilmiştir.

⁷ Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Evrak-ı Nakdiye**, C. II, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2008, s.142; Toprak, **a.g.e.**, s.419-420; Toprak, **a.g.m.**, s.209.

⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında yedi tertip halinde çıkartılan paraların miktarı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, **a.g.e.**, s.181-190; Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.29-36.

⁹ Ferid, **a.g.e.**, s. 145; Toprak, **a.g.e.**, s.420. Maliye Nezareti ile Duyun-ı Umumiye İdaresi arasında 3 Temmuz 1915 günü kâğıt para ihracı üzerine bir sözleşme imzalanmıştı. Sözleşmeye göre çıkarılacak kâğıt paraların karşılığı Berlin'de ve Viyana'da tamamen altın olarak Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilecek, Duyun-ı Umumiye yönetimi ise barış sözleşmesi imzalanmasından 6 ay sonra kâğıt paraların karşılıklarını altın olarak hamillerine ödemeyi taahhüt edecekti. Bkz. Ferid, **a.g.e.**, s.143-144; Toprak, **a.g.m.**, s.209-210; Kayral, **a.g.m.**, s.273.

¹⁰ Akyıldız, **a.g.e.**, 208.

10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul hükümetinin imzaladığı Sevr Anlaşması¹¹ Ankara hükümeti tarafından kabul edilmemiş ve işgalcilere karşı mücadele kararlılıkla sürdürülmüştür. İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla ülke işgalcilerden temizlenmiştir. Savaşı sonlandıran Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve yeni bir mücadele dönemi başlatılmıştır. Çünkü yeni Türk Devleti Osmanlı İmparatorluğu'ndan sadece arazi ve nüfusunu değil, beraberinde onun ekonomik mirasını ve sorunlarını da devralmıştı.¹² Bu yeni dönemde takip edilen ekonomi politikası, siyasi bağımsızlık kadar önemli olan iktisadi bağımsızlığın sağlanması amacıyla önemli faaliyetlerin yapılması şeklinde kendini göstermiştir.¹³

Bu çalışmada, Mondros Mütarekesinden “1929 Dünya Ekonomik Buhranına” kadar olan süreçte Türk para politikası incelenmiştir. ABD ile 1917'de kesilen ilişkilerin Mütareke döneminde kurulmasına paralel olarak İstanbul'daki temsilciliklerinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na mütemediyen raporlar gönderilmeye başlanmıştır.¹⁴ Bu raporlarda Türk parasının ve Türkiye'deki mali piyasaların durumu ile ilgili analizlere yer verilmiştir. Doğal olarak mesele Osmanlı Devleti'nin 1914 yılından itibaren uyguladığı para politikaları hatırlatılarak ele alınmıştır. Bu durum, raporlarda bazı tekrarların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak dikkatli bir inceleme, bu tekrarların bugünün araştırmacısının işini haylice kolaylaştırdığını söylemeyi gerektirmektedir. Çünkü raporların her biri farklı bir sorunu geriye dönük olarak analiz etmektedir ve bu durum ise araştırmacının aradığı süreç bütünlüğünü bizzat belgede ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu çalışmada raporlarda tekrar gibi görünen, gerçekte konuyu bütünleyen unsurlar

¹¹ Sevr Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Sadi Öztürk, **Sevr Anlaşması-Tam Metin, (Günümüz Türkçesi) Mondros ve Lozan Ekleriyle**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

¹² Tevfik Çavdar, “Devalman İktisadi Miras”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1048-1060.

¹³ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.86-87; Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.166-167.

¹⁴ Nisan 1917'de ABD ile Osmanlı Devleti arasında kesilen ilişkiler Mondros Mütarekesinden sonra yeniden kurulmuş ve Lewis Heck, Ocak 1919'da Türkiye'ye görevlendirilen ilk Amerikalı temsilci olmuştur. Ardından Ağustos 1919'da Amerika'nın Doğu Akdeniz donanması komutanı Amiral Bristol İstanbul'a yüksek komiser olarak görevlendirildi. Rahmi Doğanay, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)”, **Turkish Studies**, Volume 9/4, (Spring 2014), s.373,383. 1919-1927 tarihleri arasında ABD, İstanbul'da yüksek komiserlik ile temsil edilmiş olmakla birlikte bu çalışmada kullanılan belgelerde, raporu gönderen kurum olarak yüksek komiserlik yanı sıra büyükelçilik, elçilik ve konsolosluk ifadeleri kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada belgenin diline sadık kalmak adına raporlarda yazılan ifadeler aynen kullanılmıştır.

görmezden gelinmiş ve mümkün olduğu kadar korunmaya çalışılmıştır. İncelenen bu raporlar çerçevesinde Mütareke, Milli Mücadele ve yeni Türk devletinin kurulduğu yıllardaki (1929 dünya ekonomik buhranına kadar) para politikasına ve bu doğrultuda yapılan düzenlemelere Amerikan diplomatlarının bakış açısıyla ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Mütareke ve İşgal Dönemi Para Politikası ve Sorunları

Mondros Mütarekesine istinaden memlekette işgallerin yayılması üzerine Ankara hükümeti diğer hususlarda olduğu gibi para hususunda da bazı kararlar almıştı. Bunlardan birisi işgal altındaki yerlere altın kaçırlmasının yasaklanmasıydı. İşgallerin yayılması ve İstanbul'un ve Çanakkale boğazının düşman devletlerin denetimine geçmesi hükümeti yeni bazı önlemler almaya mecbur etmişti. TBMM hükümetinin karşılaştığı sorunlardan birisi de mevcut evrâk-ı nakdiyenin ülke dışına çıkmasıydı. Üretimin ve ihracatın durduğu ve dışarıdan paranın giriş yapmadığı bir ortamda, hâkim olduğu yerlerde tedavül eden paranın bu şekilde azalmasının hükümeti sıkıntıya sokacağı aşikârdı. Zira Ankara hükümeti para basma tekniği ve imkânından mahrumdu.¹⁵

Bu zorlu süreçte memleketin iktisadi durumu oldukça kötü bir hal almıştı.¹⁶ Savaştan sonra tekrar para basılmamıştı, ancak para değer kaybetmişti. Bunda iki neden etkili olmuştur. Birinci neden paranın hakiki ihtiyaçtan fazla bulunması, ikinci neden ise paranın karşılığının bulunmamasıdır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan kâğıt paranın karşılığı Alman hazine bonolarına dayanıyordu. Ancak savaşın kaybedilmesi ile Alman hazine bonolarının değeri sıfırlanmıştı. Bu durumda Türk parasının kaderi Türk ekonomisinin iyileştirilmesine bağlı hale gelmişti.¹⁷

Bu dönemde ekonominin ve en önemli argümanı olan paranın durumu, savaşa İtilaf devletleri yanında katılan Amerika tarafından da yakından takip edilmişti. Bu döneme ait para ve ekonomi ile ilgili olarak verilen bilgiler, yeni devletin kurulmasından sonra gönderilen raporlarda da devam etmektedir. Çünkü yeni Türk devleti kendi parasını bastırıp para sistemini oluşturana kadarki süreçte Osmanlı Devleti'nden devraldığı paraları kullanmıştır. Bu nedenle Türk parasının içinde bulunduğu durumu tespit noktasında ABD raporlarında sık sık Osmanlı dönemine atıfta bulunma ihtiyacı hissedilmiş ve Cumhuriyet dönemindeki para ile ilgili sorunların

¹⁵ Akyıldız, a.g.e., s.205-206.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.130-132.

¹⁷ Eldem, a.g.e., s.143-148.

kaynağının savaş sırasında basılan paraların kullanılması olduğu tezi tekrarlanmıştı.

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri'nin 10 Ocak 1919 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Türk kâğıt parasının durumu hakkında yukarıda özetlenen bilgileri detaylı ve teknik ayrıntılarıyla veriyordu.¹⁸ Raporda, savaş sırasında Türk Hükümetinin toplamda 159,5 milyon Türk lirası değerinde kâğıt para bastığı belirtiliyordu. Bu miktarın 6 milyon lirasının ilk hamlede Alman Hükümeti tarafından gönderilen altın vasıtasıyla hazineye depozitiyle teminat altına alındığı, geri kalan 153,5 milyon Türk lirasına ise Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi'ndeki Alman Hazine tahvillerinin teminat gösterilmiş olduğu belirtiliyordu. Raporda “bu banknotların akıbeti bugün bu ülke için büyük sorun teşkil etmektedir”¹⁹cümlesiyle de bu paranın nasıl kontrol altına alınacağı ve ürettiği uluslararası ve ulusal ekonomik ve politik sorunların çözümünün ne suretle gerçekleştirileceğinin bilinmezliğine de ayrıca işaret ediliyordu.

İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'ndan 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı raporda²⁰ ise Türk parasının durumu biraz daha detaylı değerlendirilmekteydi. Raporda asıl mesele olarak paranın değer kaybetme nedenleri açıklanırken, bunda pek çok sebebin etkili olduğu ifade edilmiş ve öncelikle sorunu para emisyonunun ve kâğıt para serüveninin tarihinde aramak gerektiği vurgulanmıştır. Öncelikle Türkiye'nin Dünya Savaşı öncesi finans kaynaklarının 40 ila 50 milyon altın Türk lirası miktarında olduğu ve bu toplama ülkede dolaşımda bulunan belli miktardaki yabancı para birimleri de eklenince bu tutarın Türkiye gibi bir ülkenin finansal işlemlerden doğacak ihtiyaçlarını karşılamaya rahatlıkla yeteceği belirtiliyordu.²¹ Öte yandan

¹⁸ National Archives and Records Administration (NARA), 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

¹⁹ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

²⁰ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor. 10 Aralık 1926 tarihinde hazırlanan rapor, konsolos tarafından onaylandıktan sonra konsolos vekili tarafından 29 Aralık 1926'da postalanmıştır. Raporda bu metnin, Fransız Ticaret Odası'nın iki ayda bir yayımlanan gazetesi olan *L'information D'orient (Şark Haberleri)*'de Türk parasındaki değer kaybı ile ilgili 10 Aralık'ta çıkan haberin tercümesi olduğu bildiriliyordu.

²¹ Raporda, 1910 yılında İstanbul'da toplanan Uluslararası Mecidiye Komisyonu'nda Türk parasında bir enflasyon olmadığı ve Türkiye'nin altın ihracatı ve ithalatı için her türlü serbestîye sahip olup (ülkenin ticari dengeye sahip olduğu) açık göstermediğine karar verilmiş olduğu belirtiliyordu. Bu yüzden de ülkenin doğrudan ve dolaylı gelirlerinin, ithalat giderlerini rahatlıkla karşılayabilecek seviyede olduğuna işaret ediliyordu. NARA

Osmanlı Bankası'nın bir devlet bankası olarak para basma imtiyazını elinde bulundurduğu ancak savaşa girilmesiyle birlikte bankanın para basmaya yanaşmaması nedeniyle Osmanlı hükümetinin Duyun-ı Umumiye garantisi altında olmak şartıyla Almanya'dan borç para alarak yedi tertip halinde para bastırarak zorunda kaldığı bilgisi verilmekteydi. Raporla göre süreç şöyle gelişmişti: Türk hükümeti, 3 Ağustos 1914'te 2 milyon Türk lirası miktarında olan Osmanlı Bankası banknotlarının zorunlu sirkülasyonunu, 15 ve 28 Eylül 1914'te çıkarılan hatt-ı hümayunlar çerçevesinde dört milyon Türk lirasına çıkarmıştı. Ancak Osmanlı Devleti, 1914'ün Ekim sonunda savaşa girince savaşın finansmanı için acil paraya ihtiyaç duyulmuştu. Bu durumda çare yeniden kâğıt para basmaktı. Dolayısıyla hükümet, Osmanlı Bankası'na devletin hesabına milyonlarca Türk lirası tutarında yeni bir seri banknot basmasını tavsiye etti. Osmanlı Bankası'nın İdari Heyeti tarafından bu öneri reddedilince, Türk hükümeti mecburen Almanya'dan teminat göstererek yedi seri halinde kâğıt para basıp dolaşıma sokmak zorunda kaldı. Bu paraların ilk sürümü olan 5.147.919 lira; Almanya ve Avusturya'dan karşılık gösterilen 80 milyon altın Alman markı ve 47 milyon altın Avusturya kronu krediye dayandığı için sonraki altı tertipten farklılık göstermekteydi.²² Tamamen Duyun-ı Umumiye İdare Heyeti'nin tasarrufu altına verilen bu borçlar, Almanya İmparatorluk Bankası'nda ve Avusturya-Macaristan Bankası'nda tutulmaktaydı. Sonraki sürümler ise Alman Hazine bonolarıyla garanti altına alınmıştı. Bunlar da nihai barışın imzalanmasını takip eden 11 yıl içinde belirlenmiş tarihlerde altın ile geri ödenmek şartıyla verilmişti. Bu şekilde 182.485.394 Türk lirası basılmıştı ve bu borçların Alman hazine bonolarının şartları altında geri ödenmesi gerekmekteydi. Bununla birlikte hemen Mütareke arifesinde tedavüldeki Türk lirası toplamda 159.007.055 liradan fazla değildi. Bu miktara Darphane-i Amire tarafından basılan ve Dünya Savaşı sırasında tedavülde olan 20 milyon altın Türk liralık miktarı da eklemek gerekmektedir.²³

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde tedavülde fiilen 158.748.563 liralık Duyun-ı Umumiye tarafından garanti edilmiş evrâk-ı nakdiye, 2.967.000 lira Bank-ı Osmâni-i Şâhâne banknotu bulunuyordu. Savaş sonrasında banknotların garanti bakımından bir sorunu yoktu ama banka altınla değiştirmek zorunda kalmamak için, bu banknotları toplama eğilimi

867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

²² Bu sebepten dolayı Amerikan raporlarında, kâğıt paranın altın depozitosuna dayandığı için diğerlerinden farklı olan bu ilk sürümüne "bons de monnaie (para bonusu)" ve diğer sürümlerine de "billets de monnaie (para biletleri-kâğıt para)" denildiği ifade edilmektedir. NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

²³ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

içindeydi. Duyun-ı Umumiye tarafından çıkarılan evrâk-ı nakdiyenin kaderi ise büyük ölçüde barış anlaşmalarına bağlıydı.²⁴

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgal ettiği sıralardaki para politikası ile ilgili belirsizlik, 1919 tarihli raporda üzerinde durulan bir diğer önemli konu idi. Raporda, İstanbul'a İtilaf kuvvetlerinin ilk donanma güçleri ulaştığında, bu kuvvetlerin Türk para birimi hakkında ne yapacakları hususunda kendi hükümetlerinden hiçbir talimat almamış oldukları belirtiliyordu. Başlangıçta yerel unsurların, İtilaf devletleri hükümetlerinin fazla miktarda basılan ve dolaşımda olan bu banknotlara teminat vereceği veya sorumluluk yolunda adım atacakları beklentisi içinde olduğuna dikkat çekiliyordu. Öte yandan Türk kamuoyunun, son iki yıldır sadece altın üzerinden ve kendi değerinin dörtte biri veya beşte biri oranında işlem gören bu banknotlara karşı zaten başından beri pek fazla güven duymadığının da altı çiziliyordu.²⁵

Rapora göre; 1918 yılı Kasım'ında İstanbul'a gelen ilk İngiliz subayları Osmanlı Bankası'nın Londra ve Paris'teki şubelerinden aldıkları talimatlı mektupları İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na vererek İngiliz ve Fransız kuvvetlerine gerekli fonların sağlanması talimatını iletmişlerdi. Osmanlı Bankası'nın buradaki şubesinde uygulanacak kur değerlerinin ne olacağı hakkında herhangi bir talimat olmadığı için de; lazım olan tutarın öncelikle Türk lirası olarak verilmesine ve daha sonra diğer para türlerine çevrilmesine karar vermişlerdi.²⁶

Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin ardından bankanın üstlendiği başlıca rolün, işgal kuvvetlerinin yabancı paralarını evrâk-ı nakdiyeye çevirmek olması şaşırtıcı değildi. Bu yöndeki ilk adım General Binoust'un bankanın Fransız ordu mensuplarının ibraz edeceği Fransız banknotlarını evrâk-ı nakdiyeye çevirmesi talebi üzerine atılmıştı. Aynı imkân İngiliz subay ve erlerinin ibraz edeceği İngiliz banknotları için de sağlanmıştı.²⁷ Bu ise paralar arasındaki kur farklarını önemli hale getiriyordu.

İşgal dönemindeki paralar arasındaki değer farkları hakkında 1919 tarihli raporda konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktaydı: "İlk İtilaf kuvvetleri geldiğinde 1 İngiliz pound'u 220 ila 240 kuruş üzerinden satılıyorken, kuvvetlerin hepsi ulaştığında 1 İngiliz pound'u 160 ila 170 Türk kâğıt parası oranına düştü." Raporda; bunun üzerine yerel bankaların kendi aralarında

²⁴ İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1997, s. 132,200.

²⁵ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

²⁶ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

²⁷ Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s.349.

anlaşarak yabancı kâğıt para almaya fakat satmamaya karar verdikleri ifade ediliyor ve bundan sonra Türk parasının düzenli olarak İngiliz, Fransız ve diğer yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmeye başladığı vurgulanıyordu.²⁸ Bu bağlamda raporda yer alan aşağıdaki tablo, 15 Aralık itibariyle Türk parasının değerinde meydana gelen değişmeyi göstermektedir:²⁹

Tablo 1: Türk Parasının Değerinde Meydana Gelen Değişim

	15 Aralık 1918	8 Ocak 1919
İngiliz Poundu	2.58	3.66
20 Frank	2.05	3.10
20 Drahmi	2.05	3.10

Raporda piyasada çok az bulunması nedeniyle Amerikan kâğıt parasıyla büyük ticari işlemlerin yapılmadığı özellikle belirtilmekteydi. Hemen devamında ise dolar kurları ve Türk parasının durumu değerlendirilmekte ve bir ay gibi kısa bir zaman zarfında Türk lirasında meydana gelen değer kaybına vurgu yapılmaktaydı. Şöyle ki “Aralık ayı başında 1 Türk lirası 2,5 dolarken, 8 Ocak’ta değeri 1,60 dolar gibi çok düşük bir seviyeye inmişti.” Aynı şekilde Aralık ayı ortalamasına göre İngiliz altını da Türk lirasına göre çok değerliydi ve “4.30 Türk altın lirası 1 İngiliz altınına karşılık gelmekteydi.” Dolayısıyla mevcut tablo, pratikte bütün yabancı para birimlerinin, hatta Alman, Avusturya ve Bulgar para birimlerinin bile Türkiye’de Türk lirasına göre daha değerli olduğunu göstermekteydi.³⁰ Rapor bundan sonra Türk parasında meydana gelen değer kaybının nedenlerini analiz etmeye girişmektedir.

İstanbul’daki ABD yüksek komiserine göre, Mütareke döneminde para da meydana gelen değer kaybının sebeplerinin başında piyasada dolaşımda olan paranın haddinden fazla olması gelmektedir. O, para ile ilgili sorunun tespiti noktasında, savaş öncesinde Türkiye’de 40 milyon Türk lirası miktarında altın ve gümüş para bulunduğunu ve savaşın başından beri bu miktarın dört katı kâğıt para basıldığını belirtmekteydi. Dolayısıyla ülkenin kendi ihtiyacının beş katı paraya değişim aracı olarak sahip olduğunu belirtirken, bu durumun paranın değer kaybetmesindeki etkisine dikkat çekmeye çalışıyordu. Diğer taraftan piyasadaki para arzında ortaya çıkmış

²⁸ NARA 867.515/7. İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiserliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

²⁹ NARA 867.515/7. İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiserliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

³⁰ NARA 867.515/7. İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiserliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

olan bu şişkinliğin zorunlu sonucu olarak malların fiyatının da savaş öncesine göre en az on katına çıkmış olduğu ifade ediliyordu.³¹

ABD temsilcisi, Türk kâğıt parasının durumunun düzeltilmesi için birçok tasarının ortaya atılmış olduğunu ifade ederek bunları değerlendiriyordu. Buna göre, Türk kâğıt parasını güçlendirmenin en kolay yolu, İtilaf devletlerinin bütün banknotlara sahip çıkıp Almanya'dan bu paraların karşılığını tazmin etmesi mümkün olabilirdi. Ancak Komiser bu metodun pek taraftar bulacağını tahmin etmemektedir. O'na göre göreceli olarak az sayıdaki İngiliz, Fransız ve diğer İtilaf güçlerinden olan tahvil sahipleri sayılmazsa Türk kâğıt parasının büyük çoğunluğu Osmanlı vatandaşlarının elindeydi. Bu paralar İstanbul ve İzmir dışına pek çıkmamış olduğundan ülkede geniş ölçüde yayıldığı da söylenemezdi. Bu açıdan banknotlar iki-üç büyük şehirde toplanmıştı.³² Yani böyle bir politikanın işgal güçlerine herhangi bir getirisi olmayacak, aksine birçok külfeti yanında taşıyacaktı. Nitekim elinde kâğıt para bulunanlar yabancılar değil, Türklerdi ve bu paranın karşılığının oluşturulması öncelikle işgalcilerin değil Türklerin soruydu. Bu nedenle işgal güçlerinin yöneticileri Almanlardan tahsil edecekleri parayı Türklerin ekonomik menfaatine kullanmayı tercih etmeyecekleri aşikârdı.

Önerilen diğer bir çözümün, İtilaf hükümetlerinin Türkiye'ye 30 milyon Türk lirası değerinde borç verip, bu parayla dolaşımda olan Türk banknotlarına karşı yeni banknotlar bastırılması ve bu banknotların her birinin değerinin eski banknotların beş katı olarak saptanmasıydı. Böyle bir yeni para biriminin Türk kamuoyunun gözünde altınla aynı değerde bir imaj yakalayacağı düşünceler arasındaydı. Çünkü o dönemde 1 altın lira yaklaşık olarak 1 Türk lirasına karşılık geldiğinden kimsenin ciddi bir kaybı olmayacaktı. Türkiye'ye verilecek olan 30 milyon liralık borca teminat olarak da İtilaf hükümetleri 150 milyon Türk lirası değerindeki Alman hazine bonolarını karşılık gösterebilirdi.³³ Bu çözüm, tercih edilebilirdi, üstelik Türkiye'ye belirli bir para istikrarı da getirebilirdi.

Önerilen üçüncü çözüm ise İtilaf hükümetlerinin kendi vatandaşlarının Türkiye'deki yatırımlarını koruma altına aldıktan sonra geri kalan Türk banknotları hususunda hiçbir sorumluluk almayacakları ve Türk parasının kendi seviyesini bulması gerektiği şeklindeydi.³⁴ Bu öneri sadece kendi

³¹ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

³² NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

³³ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

³⁴ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

ekonomik çıkarlarını garanti altına almak ve Türkiye'nin ekonomik ve finansal istikrarı ile ilgilenmemek anlamına geliyordu. Bunların yanında işgalcilerin Türkiye ile ilgili siyasi-idari hedeflerinin ne olduğu ile ilgili bir tercih yapma zorunlulukları vardı. Zira eğer işgalciler, Türkiye'de uzun süre kalmayı planlıyor idiyse buraya belirli bir mali istikrarı getirmek zorundaydılar. Tam tersi eğer alacaklarını tahsil edip gitmeyi düşünüyorlarsa yapacakları en iyi tercih bu üçüncü çözüm olabilirdi.

Rapor bu üç çözüm önerisinden birincisinin taraftar bulamayacağını, ikincisinin uygulanabilir olduğunu ifade ediyor; fakat üçüncü öneri hakkında herhangi bir yargıda bulunmuyordu. Bununla birlikte bunlar ve diğer çözüm önerileri Paris'teki Osmanlı Bankası ile Paris ve Londra'daki diğer ilgili banka çevrelerine iletilmişti. Bu doğrultuda muhtemelen Paris Konferansı arifesinde çözüm hakkında uzlaşmış olunacağı tahmin edilmekteydi. Keza Türk parasının oldukça değer kaybettiği ve bir an önce bir şeyler yapılması zorunluluğu bildirilmekteydi. Suriye ve İtilaf devletlerince işgal edilen diğer bölgelerde Türk kâğıt parası değersiz bir durumdaydı. Mısır'da ise Türk parasıyla herhangi bir ticari işlem yapılması yasaklanmıştı. Türk parasının Mütareke sürecinde değer kaybını artıran ve hızlandıran bir diğer sebep de elinde Osmanlı banknotu bulunan şahısların, bunlardan kurtulmak için hangi kurdan olursa olsun yabancı kâğıt paralar veya tahvillerle bu banknotları değiştirmek istemeleriydi. Bu şahıslar Suriye'den İstanbul'a büyük miktarlarda bu banknotlardan göndermekteydiler. Raporda "Geçtiğimiz haftalarda bu şekilde 5 milyon Türk lirası İstanbul piyasalarına düştü." denilmek suretiyle kaybedilen topraklardan İstanbul'a gerçekleşen para akışının hızına ve hacmine vurgu yapılmaktaydı. Raporda "Muhtemeldir ki her ne kadar Türk parasının altın karşısındaki değeri daha yavaş bir hızda düşecek olmasına rağmen İtilaf hükümetleri Türk lirası hakkındaki kararlarını ertelediği sürece bu banknotların değişim oranının düşmesi de o kadar hızlanacaktır."³⁵ denilerek işgal güçlerinin Türk lirasının değerini korumak için gerekli tedbirleri bir an önce almaları gerektiğine vurgu yapılmaktaydı. Ancak sorunlar sadece ekonomik nedenlerden kaynaklanmıyordu, aynı zamanda işgalcilerin siyasi hedefleri de Türkiye'de paranın durumunu etkiliyordu. Sözgelimi Yunanlıların İzmir'de sergiledikleri tavır işgalden ilhaka yönelme stratejisine dönüktü ve bu Türkiye ekonomisini ve mali piyasaları oldukça olumsuz etkilemekteydi.

15 Mayıs 1919'da işgal edilen İzmir'de Yunanistan'ın uyguladığı para politikası da işgalcilerin sergilediği tutumu göstermesi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Zira Yunan ordusunun İzmir ve

³⁵ NARA 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

civarındaki davranışları basit bir işgalden çok ilhakı çağırıyordu. Nitekim Osmanlı Bankası daha Ağustos 1919'da İzmir'de mali ilhak sürecinin ilk işaretini görmüştü. Öyle ki şehirdeki Yunan askeri yetkilisi, işgal altındaki her yerde Yunan drahmisinin tedavülünü zorunlu kılmaya karar vermişti. Bunun üzerine banka hemen İtilaf kuvvetleri yüksek komiserlerine bir protesto mektubu göndermiş, onlar da durumu Yunanlı meslektaşlarına bildirmişlerdi. Bunun üzerine İzmir şubesi, genel müdürlüğe bir telgraf çekerek kararın “bankacılık işlemlerinin dâhil edilmediği belirli özel durumlar hariç tutularak” iptal edildiğini bildirmişti. Fakat bu önlemlerle de tatmin olmayan banka, yüksek komiserlerle bir kez daha temasa geçerek, bu önlemlerin, hafifletilmiş biçimleriyle de olsa, Türkiye ile imzalanan barış anlaşması hükümlerini ihlal ettiğini kaydetmiştir.³⁶

İfade edilen bu durum ABD'nin İzmir Konsolosluğu'ndan gönderilen raporda da teyit edilmekteydi. 18 Aralık 1920 tarihinde İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan “İzmir'deki Para Durumu” hakkında ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda³⁷ Türk parasının içinde bulunduğu güçlükler ve işgalcilerin para politikaları İzmir örneği üzerinden oldukça özgün biçimde değerlendirilmekteydi. Raporda, İzmir'de Türk parasının dolaşımına Yunan otoritelerinin müdahalesinden bahsedilmekteydi. İzmir dâhil eski ve yeni askerî işgal bölgelerinde Yunan generalinin emriyle Yunan drahmisinin tekrardan sirkülasyona sürüldüğü ifade edilmekteydi.³⁸ İzmir'deki Amerikan konsoloslu, dolar üzerinden hesaplandığında Türk parasının değerindeki kaygı verici düşüş ile bu düşüşün diğer para birimlerinin hareketine olan etkisini şu cümlelerle ifade etmekteydi: “Savaşın başından beri birçok dalgalanmalarla beraber mütemadiyen değer kaybeden Türk lirası 1.05 dolardan 0.65 dolara düştü. Son bir haftada 0.05 dolar değer kaybeden Türk lirasının daha ne kadar aşağıya düşeceğini tahmin etmeye kimse cesaret edemiyor.”³⁹ Raporda, o sıralarda Türk lirasından daha hızlı değer kaybeden diğer bir paranın da Yunan drahmisi olduğu belirtilmekteydi.⁴⁰

³⁶ Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s.353-354.

³⁷ NARA 867.5151/9. İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

³⁸ NARA 867.5151/9. İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

³⁹ NARA 867.5151/9. İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

⁴⁰ Raporda belirtildiğine göre, o sıralarda Türk lirasından daha hızlı değer kaybeden başka bir para daha vardı. Yunan Drahmisi, hem yabancı ve hem de Türk para birimleri üzerinden

Neticede Türkiye’de tedavülde olan paranın, ister Türk lirası ister Yunan Drahmisi olsun, değerinde meydana gelen düşüş Amerika’nın bölgedeki ekonomik çıkarlarını tehdit etmekteydi. Paranın değerindeki söz konusu değişikliğin Amerikan ihracatına olan etkileri raporda şu şekilde değerlendirilmekteydi:

“Bu sabah, büyük miktarlarda her türlü makine, teçhizat, motorlu taşıt ve elektrikli aletler alım-satımı yapan ve bu zamana kadar hemen hemen tamamen Amerikan ürünleri alıp satmış çok önemli bir Fransız işadamıyla bir görüşmem oldu. Bana Türk lirasındaki düşüş yüzünden büyük zararlara uğramamak için, Amerika’ya verdiği büyük ve tamamlanmamış bütün siparişleri iptal etmek zorunda kaldığını anlattı. Durum değişmediği takdirde ABD ve İngiltere ile olan bütün ithalat işlerinin felç olacağını söyledi.”⁴¹

Konsolos, söz konusu işadammının bu olumsuz durumdan dolayı dış ticaretle ilgilenen bazı büyük Amerikan bankalarının bir araya gelerek Türk parasına istikrar kazandırma yolunda çaba göstermeleri gerektiği şeklinde öneride bulunduğunu da ilave etmekteydi.⁴²

Rapordan anlaşıldığı üzere, Türk parasındaki değer kaybı ABD’nin Türkiye’deki ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı ABD temsilcisi Osmanlı ülkesinde ticaret yapan tüccarların görüş ve önerilerine de yer vererek bu hususa dikkat çekmek istemiştir.

Ancak sorun tahmin edilenden daha büyüktü. Zira Osmanlı Devleti savaşta yenilince tedavüldeki haddinden fazla kâğıt paranın garantisinin ne olacağı ile ilgili muazzam bir uluslararası mesele ortaya çıkmıştı. 1926 tarihli raporda bu soruna işaret edilmekle birlikte savaş sonrası paranın durumu ile ilgili ilginç tespitlerde de bulunulmuştur. Rapora göre “bugün” Türkiye’de “teorik olarak” savaş öncesi rakamın beş katı paranın, yani 200 milyon Türk lirasının dolaşımında olması gerekmektedir. Rapor devamla yukarıdaki “teorik olarak” ifadesinin önemle üzerinde duruyor ve bu ifadeyi

hesaplandığında en son Yunan seçimlerinden sonra yüzde yirmi oranında değer kaybetmişti ve bütün göstergeler drahmideki bu düşüşün devam edeceğini göstermekteydi. Çünkü “Yunan hazinesini drahminin değerini on kuruş olarak belirlediği için suçlayan Yunan başkomutanının drahmiyi 12,5 kuruşa sabitlemesinin ardından bankerlerin drahmi almayı reddetmesi de drahmideki düşüşün büyüklüğünü gösteriyordu. O dönemdeki değişim oranı 10 kuruşun da altında ve Yunan askeriyesi ticari işlemlerin sürdürülmesi için hazinenin kararına pratikte itibar etmiyordu.” NARA 867.5151/9. İzmir’deki Amerikan Konsolosluğu’ndan ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

⁴¹ NARA 867.5151/9. İzmir’deki Amerikan Konsolosluğu’ndan ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

⁴² NARA 867.5151/9. İzmir’deki Amerikan Konsolosluğu’ndan ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

niçin kullandığını açıklamak istiyor ve şöyle diyordu: “Teorik olarak diyoruz, çünkü bu yekûndaki paranın, özellikle altın paranın, gerçekte tamamen sirkülasyonda olmasının imkânı yoktur. Apaçık ortadadır ki, bu paranın bir kısmı bir şekilde yurt dışına çıkarılmıştır. Bu da demektir ki, sayısal teoriye göre, normal miktarın beş katı miktarındaki paranın dolaşıma girmesi zorunlu olarak Türk para biriminin değer kaybetmesine yol açmıştır.”⁴³

Ancak rapora göre her ne olursa olsun Türk para biriminin değerinin de hakiki değerinin beşte birinin altına düşmemesi gerekmekteydi. ABD elçisine göre kâğıt paranın değeri, sadece sirkülasyona koyulan miktarla ölçülmezdi, aynı zamanda kâğıt para veya banknotun sıcak para olarak dolaşımında olduğu sürenin azlığına veya çokluğuna da bağlıydı. Bu nedenle kâğıt paranın sürekli bir değer kaybetme eğilimine girmesini önlemek için, dolaşımdaki paranın miktarı ile birlikte dolaşım süresinin de önceden hesaplanması gerekmekteydi. Bu bağlamda finans çevrelerinin, doğrudan veya bir finans kurumu aracılığıyla, hükümeti geçici para basmak zorunda bırakan acil durumun süresini yaklaşık olarak hesaplamaları ve buna göre piyasa şartlarına uygun davranış geliştirerek tedbirler almaları gerekmekteydi.⁴⁴

Açıktır ki raporda, Birinci Dünya Savaşı sırasında, savaşın finansmanını gerçekleştirmek için yedi tertip halinde piyasaya sürülen kâğıt paranın olağanüstü dönemde ortaya çıkan bir geçici tedbir olduğuna dikkat çekiliyordu. Dolayısıyla piyasaların sürümde bulunan ve ihtiyacın beş katı olan bu paranın geçiciliğini ve savaş sonrası ödenmesi gereken bir borç olduğunu bilerek hareket etmeleri gerektiğine işaret ediliyordu. Rapora göre finans çevrelerinin bu tedbirin süresini öngörememeleri ve işlemlerini buna göre yapmaları Türk lirasındaki değer kaybının en önemli nedenlerinden biriydi. Nitekim piyasa 200 milyon Türk lirasının dolaşımında olması gerekliliği üzerinden işlem yapıyordu. Ancak dolaşımında olan para asla bu miktarda değildi. Bu ise fiyat ve kur istikrarsızlığına neden oluyordu. Ancak rapor 1926'da yazılmış olmasına, dolayısıyla 1914-1923 sürecinin Türkiye açısından siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlarını görmüş olmasına rağmen Mütareke sonrasındaki süreçte para piyasalarında ortaya çıkan aksaklığın teknik sebeplerini analiz etmek yerine piyasa ilkelerine göre analiz yapmayı tercih etme hatasına düşmekteydi. Oysa İstanbul'dan ABD'ye gönderilen daha önceki raporlarda Türk lirasının içinde bulunduğu durum kendine özgü şartlarla analiz edilmişti. Öncelikle yedi tertip kâğıt paranın Almanya ve

⁴³ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

⁴⁴ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

Avusturya'dan alınan borç olduğu ve bu borcun savaş sonrasında ödeneceği ifade edilmekteydi. Yani eğer savaşı Osmanlı Devleti ve müttefikleri kazanmış olsaydı bu paralar Almanya ve Avusturya'dan savaş sırasında alınan borç kapsamına girecek ve bu borç yapılandırılarak 11 yıl içinde ödenecekti. Oysa şimdi Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin kaderi İtilaf devletlerinin eline geçmişti ve savaşın en önemli sonuçlarından biri olarak savaş sırasında basılan Osmanlı banknotlarının tamamı karşılıksız bir konumdaydı. Bu durumda yapılması gereken şey, karşılığı olmayan bu paranın dolaşımdan çekilmesi ve piyasanın ihtiyacı kadar bir paranın sürümde kalmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasıydı. Ancak bu da çok büyük sıkıntılar içermekteydi. Çünkü insanlar bu banknotlara yatırım yapmışlardı ve mevcut durumda bütün yatırımlarını kaybetmek riski ile karşı karşıya idiler. Bu nedenle panik halinde ellerindeki banknotu çıkarıyorlardı. Ayrıca kaybedilen topraklardan İstanbul'a hızlı bir para akışı vardı. Ek olarak bu banknotlara karşılık gösterilebilecek altın da yurt dışına çıkarılıyordu. Sonuçta aslında kimse piyasada sürümde olan paranın miktarını tam olarak bilecek durumda değildi. Bu şartlar altında piyasanın ve finans çevrelerinin raporun belirttiği ölçüde sürümdeki para miktarını ve sürüm süresini analiz etmelerine yarayacak sağlam verilere sahip değildi. Üstelik İtilaf devletleri de Türk lirası ile ilgili tedbir almakta pek de acele etmemektedirler.

Raporda, dolaşıma geçici para sokmanın her zaman problem yaratmadığına Fransa örneği verilerek açıklama getirilmekteydi. Ancak hemen belirtilmelidir ki; Fransa'daki durum, görece istikrarlı ve öngörülebilir bir mahiyette tezahür etmiştir. Rapora göre, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki uygulamasıyla benzer koşullarda para basmanın, parada kayda değer bir yıpranmaya yol açmadığı bazı bilindik vakalar da vardı. "Fakat bu durumlarda, finans çevreleri önceden para basımının kısa sürecek bir krize yönelik geçici bir tedbir olduğu hakkında uyarılır ve kriz sona erdiğinde hızla eski normal finans şartlarına geri dönüleceği vaadi verilir. Bu durumda kamuoyunun para birimine olan güveni sarsılmaz ve yeni banknotlar da altın paralarla aynı şartlarda dolaşır" denilerek frankın 1870'deki durumu buna örnek olarak gösterilmekteydi. Şöyle ki Fransız Merkez Bankası'nın 1870'de Almanya ile yaptığı savaşı finanse edebilmek için bastığı banknotlar değerlerinden hiçbir şey yitirmemişti. "Çünkü kamuoyu bir süre sonra banknotların altın paraya tahvil edilebileceğine güven duyuyordu. Neticede de, iki yıl sonra Fransız hükümeti, Merkez Bankası'na düzenli olarak borçlarını ödemeye başladı ve zorunlu para birimi olarak arz edilen paralar kısa zamanda piyasadan çekildi."⁴⁵

⁴⁵ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

Dikkat edilirse Fransa'da bu geçici banknotların garantisi Fransa Merkez Bankası idi ve Fransız kamuoyu için güvenilir bir garantördü. Oysa Osmanlı banknotlarının garantisi olarak hiçbir zaman yerli ve milli bir finans kurumu olmamıştı. Dolayısıyla bu banknotlar basıldığı andan itibaren güven bunalımı yaşamıştı. Savaşın sonucunun ne olacağına bağlı olan bir değer istikrarı elbette sürdürülebilir değildi ve nitekim savaş sonunda piyasa bu banknotlara güven duymamakta haklı çıktı. Çünkü dolaşımdaki paranın neredeyse tamamı savaş bitiminde karşılıksız kaldı. Ayrıca o devir Fransız ekonomisi, Türk ekonomisinin 1914-1916 dönemindeki durumuyla kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahipti. Ayrıca Fransa Almanya'ya yenilmişti, ağır şartlar içeren bir antlaşma imzalamıştı ama işgal edilmemiş, Fransız yönetimine fiilen bile olsa son verilmemişti. Dolayısıyla bu iki para biriminin karşılaştırmasını yapmak, her bir para biriminin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında imkânsız gibi görünmektedir. Netice olarak Türk parasının durumu franktan çok farklıydı.

Söz konusu raporda, savaş sırasında piyasaya sürülen paranın, barışın imzalanmasını takip eden on bir yıl içinde dolaşımdan kaldırılacağı hükmü kesindi. Bu süre içinde piyasaya sürülen kâğıt paranın bir kısmı başarılı bir şekilde piyasadan çekilebilirdi. Ancak savaş sonrasında Almanya işgal edilmişti ve böylece bütün yükümlülükleri de ortadan kalkmıştı.⁴⁶

Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere bu paraların kaderi büyük ölçüde barış anlaşmalarına bağlıydı. Nitekim 28 Haziran 1919'da Versailles ve 10 Eylül 1919'da Saint Germain barış antlaşmalarında birinci tertip evrâk-ı nakdiyenin karşılığı olarak Reichsbank ve Avusturya-Macaristan bankasında saklanan altınların, galip devletlere teslim edilmesi kararlaştırıldı. Böylece birinci tertip paralar tamamen karşılıksız kalmıştı. Evrâk-ı nakdiyenin diğer altı tertibi ise hazine bonosu karşılığında çıkarılmıştı. Alman hükümeti, Versailles Antlaşması ile diğer altı tertibin karşılığını on iki yılda altın ile ödemeyi kabul ettiyse de Alman maliyesi çok kötü durumda olduğu için bu karşılıklar hiçbir zaman ödenmedi. Böylece tüm evrâk-ı nakdiye karşılıksız kaldı. Ayrıca Versailles ve Saint Germain Antlaşmaları'nın ilgili maddeleriyle Almanya ve Avusturya devletlerinin tüm alacak ve imtiyazları galip devletlere devrediliyordu ve altı tertip evrâk-ı nakdiye de devredilen bu alacaklar arasındaydı.⁴⁷

Savaş sonrası yapılan antlaşmaların paranın durumuna olan etkisine raporda yer verilmekteydi. Rapora göre, "Dünya barışını sağlayan

⁴⁶ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

⁴⁷ Tekeli- İlkin, a.g.e. , s.132,200-201.

antlaşmalar Türk kâğıt parasının tazmin edilmesiyle ilgili muğlak bazı hükümler dışında hiçbir hüküm içermiyordu. Versailles Antlaşması'nın 259. ve Saint-Germain Antlaşması'nın 210. maddeleri Almanya'yı ve Avusturya-Macaristan'ı, Rusya, Bulgaristan ve Türkiye'deki bütün kredilerini transfer etmeye ve Brest-Litovsk ve Bükreş Antlaşmalarından sağladıkları avantajlardan vazgeçmeye memur kılmişti."⁴⁸

Sonuçta ilgili maddelerin uygulanmasıyla, Almanya Türk kâğıt parasının ilk sürümü olan 5.147.919 lirasına karşılık olarak tutulan altını İtilaf devletlerine vermeyi kabul etmiş oldu. Ancak bu miktar belirtildiği üzere dolaşıma sürülen paranın çok cüz'i bir kısmını oluşturmaktaydı. Ayrıca Türk kâğıt parasına garanti olarak yatırılmış olan bu altın, Sevres Antlaşması'na göre Türkiye'deki paranın durumunu düzeltmek görevi verilen İtilaf İktisat Komisyonu'nun⁴⁹ tasarrufu altına girmişti. Öte yandan, Versailles Antlaşması Türk parasına teminat olarak gösterilen Alman hazine bonolarının vadesi dolduğunda altın olarak ödenmesi mecburiyetini Almanya'ya yüklemişti. Ancak vadesi dolan bu Alman hazine bonolarıyla ilgili, 1926 yılı itibarıyla altın olarak henüz bir ödeme yapılmamıştı. Raporda sonuç hükmü olarak "Türk kâğıt parasının değerinin bilinmesini zorlaştıran engeller olduğu sürece paranın değer kaybetmesinin gerçek nedenleri hakkında kesin bir sonuca varmak çok zordur"⁵⁰ deniliyor ve devam eden belirsizliğin altı çiziliyordu. Gerçekte bu belirsizlik Osmanlı'dan devraldığı haliyle giderilebilecek durumda da değildi. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti ilerleyen süreçte soruna kesin bir çözüm getirdi ve uygun zemin ve şartlar oluştuğu anda kendi para birimini ihdas etti.

Cumhuriyet Dönemi Para Politikası

Türkiye'de çok zor koşullarda sürdürülen Kurtuluş Savaşı'nda ülkenin beşeri ve fiziki kaynakları sonuna kadar kullanılmış, Cumhuriyetin ilanından sonra ise yeni bir dönem zorluklarıyla beraber başlamıştır.

1920'li yıllarda dünyadaki iktisadi koşullar belirsizliklerle doluydu. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunlar ve küresel dengesizlikler henüz aşılammıştı. Bu koşullar içerisinde Ankara hükümetinin temel amacı yeni sınırlar içinde milli bir ekonomi oluşturmaktı. Yeni devleti kuran kadrolar Avrupa sermayesi ve devletleri karşısındaki iktisadi ve mali bağımlılığın,

⁴⁸ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

⁴⁹ Sevr Antlaşması'na göre, mali işleri yürütmek üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan bir "Maliye Komisyonu" kurulacaktı. Bu komisyon tüm mali işlerle ilgileneceği gibi Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile birlikte para ile ilgili işleri de yürütecekti. Antlaşmanın mali hükümleri için bkz. Öztürk, a.g.e., s.147-159.

⁵⁰ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değer Kaybetmesi" başlıklı rapor.

özellikle de dış borçların Osmanlı Devleti için çok büyük siyasal sorunlar yarattığını yakından takip etmişlerdi. Savaş sırasında basılan kâğıt paraların yüksek enflasyonla birlikte ne kadar ağır iktisadi, toplumsal ve siyasal sonuçlara yol açtığını da görmüşlerdi.⁵¹

Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ilk yıllarında uyguladığı ekonomik devrimlerle, siyasal bağımsızlığının ardından ekonomik bağımsızlığını da kazanma yolunda önemli adımlar atmıştır. Devletin kurulduğu ilk yıllarda Mustafa Kemal verdiği bir demecinde "...Türkiye devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyat ile kuracaktır... Yeni Türkiye devleti bir 'devlet-i iktisadiye olacaktır'⁵² sözleri ile siyasal sosyal ve kültürel devrimlerin yanında ekonomik devrimlerin de yapılması gerektiğini ifade etmişti.⁵³ Nitekim Cumhuriyet'in yöneticileri askeri mücadele biter bitmez, ülkeye yeni bir ekonomi politikası belirlemek için harekete geçmişlerdi. Bu bağlamda atılan ilk adımlardan biri İzmir'de iktisat kongresinin toplanması olmuştu.

Türkiye için 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinde önemli bir yeri olan Lozan Antlaşması'nın⁵⁴ görüşmeleri devam ederken, hem karşılaşılan güçlükleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak, hem de Türk ekonomisinin içinde bulunduğu çeşitli sorunları tartışmak üzere, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır.⁵⁵ Türkiye'nin iktisat politikasına yön verecek kararların alındığı⁵⁶ kongrede kabul edilen "iktisadi esaslar", ana çizgileriyle bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi açısından önem taşır. Kongrede oluşan

⁵¹ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.180.

⁵² Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.104.

⁵³ Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003, Sayı 4, s.73.

⁵⁴ Lozan Antlaşması hakkında bilgi için bkz. M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C.2, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1999.

⁵⁵ İzmir İktisat Kongresi hakkında bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi-1923**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.387-437; İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003,s.7-8; Hasan Turkal, "Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 44, Sayı: 3 (Eylül 2011), s.85-107.

⁵⁶ İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak, ekonomik kalkınmanın millî bankalarla gerçekleştirilebileceği görüşü de hâkim olmuştu. İzmir İktisat Kongresinde hükümetin de ortak olacağı "*ana ticaret bankası*" kurulması, kambiyo ve borsa işlemlerinin düzeltilmesi, iktisat eğitimine önem verilmesi, gelir vergisi, ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki ticari işlemlerde kolaylıklar sağlanması gibi hususlar benimsenmişti. Ayrıca sanayi bankası kurulması da isteniyordu. Yakup Kepenek - Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.33-34; Fırat Oğuz - Fırat Bayar, "1923-2003 Türkiye Ekonomisi", **Hazine Dergisi**, Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı, 2003, s.3-40.

genel felsefe bundan sonraki yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyetinin iktisat politikalarına egemen olacaktır.⁵⁷ Burada alınan kararlar dönemin liberal iktisadi felsefe ve görüşlerini temsil etmektedir.⁵⁸ Bundan sonra Atatürk'ün “ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın da olmayacağı” düşüncesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti iktisadi hayatta hızlı atılımlar yapmaya başlamıştır. Cumhuriyet yönetimi, İzmir İktisat Kongresinin liberal ekonomiden yana olan temel kararları doğrultusunda ekonomi politikasını düzenlemiştir.⁵⁹ 1923-1929 döneminin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri 1908-1922 dönemiyle süreklilik arz etmektedir. Dolayısıyla, Meşrutiyet sonrasında “milli iktisat” görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin nesnel koşullarından doğan sınırlamaların dışında, 1923 sonrasına büyük ölçüde egemen olduğu görülmektedir.⁶⁰

Ancak en azından genel bakış açısından liberal iktisat anlayışı ile zıt olduğu düşünülebilecek milli iktisat politikaları da bu dönemde yürürlüğe konmaya başlamıştı. Neticede milli iktisat politikası II. Meşrutiyet dönemi ekonomik anlayışı ile uyumlu idi. Bu bağlamda 1923 sonrası ulusal devlet ve ulusal ekonominin inşası için büyük çaba harcanan dönem olmuştur. Avrupa'daki ulus devletlerin benimsedikleri iktisat politikalarından esinlenen Cumhuriyet rejimi politikaları, girişimciliğin mali disiplin bozulmadan teşvik edilmesini öngörmüştür. Mali disiplinin sağlanması ise bütçe denkliliği ve kontrollü para yönetimine dayandırılmıştır. Kontrollü para yönetiminde, döviz kurunun mutlak sabitliği esas alınarak para arzında,

⁵⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s.45-46.

⁵⁸ 1923-1929 döneminde uygulanan maliye politikalarının büyük ölçüde liberal iktisat anlayışının ana fikirleri ile uyumlu olduğu savunulmaktadır. Tefik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992; Asaf Savaş Akat, “İktisadi Politikalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1100-1101; Gündüz Ökçün, “İzmir İktisat Kongresi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1064; İstiklal Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20 (Nisan 2008) s.79; Dilek Göze Kaya - Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **SDÜ Fen -Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19 (Mayıs 2009), s.233-249.

⁵⁹ Tefik Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1077.

⁶⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.39-40; Parasız, **a.g.e.**, s.6-7. Yeni devletin bütçe ve maliye politikaları için bkz. Parasız, **a.g.e.**, s.17-31; Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s.163-165; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.86-87; Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri-II**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.166-167.

devlet bütçesinde ve dış ödemelerde denge sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle devlet gelir ve giderlerinin denklığı esas alınmış, bütçe açığı ve bundan kaynaklanan iç ve dış borçlanmadan kaçınılmıştır.⁶¹ Bu politikalar yabancı misyonlar tarafından da dikkatle takip ve analiz ediliyordu. Bunlardan biri de Amerika'nın İstanbul konsolosuydu.

İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değerindeki Düşme" başlıklı raporda,⁶² sadece Türk parasının durumu değerlendirilmiyor aynı zamanda yeni hükümetin ekonomi politikası hakkında da bazı ipuçları veriliyordu.

Raporda Dünya Savaşı'na katılan bütün ülkeler arasında sadece Türkiye'nin yenilmesine rağmen, yalnızca egemen bir devlet olarak değil, aynı zamanda finansal olarak "hemen hemen sağlam bir vaziyette" ortaya çıkmış olduğuna vurgu yapılıyordu. Özellikle Avrupa'daki genel iktisadi bunalım göz önüne alındığında ülkenin geleceği için bu durumun iyi bir sinyal olarak görülebileceğine de işaret ediliyordu. Türk parasının savaşa katılan diğer ülkelerle aynı derecede değer kaybetmediğine dikkat çekilerek ülkeyi yönetenlerin ülkenin harcamalarını geliriyle dengelemek yolunda en ciddi çabayı gösterdikleri ifade ediliyordu. Bununla birlikte, yeni devletin kendi kaynakları ve potansiyel sanayisini geliştirene kadar, neredeyse bütün sanayi ürünlerinde sanayisi gelişmiş ülkelere ithal edilecek ürünlere muhtaç olduğundan ülkenin ithalat-ihracat dengesinin "hiç şüphesiz" aleyhte olmaya devam edeceği de hatırlatılmaktaydı.⁶³ Ancak bütün bu ağır şartlara rağmen Türkiye'de tüketim hacminin, özellikle lüks tüketimin çok düşük olmasının, şimdilik ithalat-ihracat dengesi açısından bir avantaj olduğu belirtilerek bunun etkisi şu şekilde açıklanmaktaydı: "Çünkü nüfusun yüzde sekseni en basit şekilde yaşadığı için lüks maddelerin ithalatının ülkenin döviz dengesi üzerindeki etkisi kayda değer olmayacaktı. Ancak, arpa, şeker,

⁶¹ Aziz Konukman, "Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları-Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2/2003, s.30; Ali Özgüven, "Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş Yılında Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Önerileri", **Cumhuriyet**, C. V, 1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1998, s.3293-3298.

⁶² 2 Mayıs 1924'te hazırlanan bu rapor, İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosu G. B. Ravndal tarafından tasdik edildikten sonra 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. **NARA** 867.5151/10. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değerindeki Düşme" başlıklı rapor.

⁶³ **NARA** 867.5151/10. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değerindeki Düşme" başlıklı rapor.

pirinç ve petrol gibi ürünler döviz dengesinin dayandığı önemli kalemlerdi. Bunlardan en önemlisi olan arpanın üretimi, döviz dengesindeki sorun yüzünden artacaktı.”⁶⁴

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuranlar, sınırları iyice daralmış, nüfusunun en üretken kesimini savaşlarda kaybetmiş bulunan bir ülke devralmışlardı. Bu ülkenin başındaki en büyük sorunlardan biri, dış borç meselesiydi ve bu sorun iki yönlü idi: 1. Osmanlı’dan kalan borçlar ne olacaktı? 2. Yeni devlet, ekonomik sorunlarını aşmak için borç alacak mıydı? 1924 tarihli rapor her iki soruya da cevap aramaktaydı. Rapora göre Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı borçlarının tasfiyesi için bir teklif hazırlamıştı. Buna göre “İktisadi İşler Başkanı ve eski Maliye Nazırı” bir süre önce sunduğu bir raporda ülkenin iç ve dış kredilerinin konsolidasyonuna gidilmesini önermişti. Maliye Bakanı, Duyun-ı Umumiye borçlarının faizlerinin belli bir orana sabitlenmesini ve Osmanlı İmparatorluğu’nun borçlarının, devletin parçalanması sonucu ortaya çıkan bütün devletlere bölüştürülmesini önermekteydi. Rapora göre “Bu planın kabul edilmesi ve uygulanması Türkiye’de yatırım yapmak isteyen yabancı girişimcilerin kararsızlığını ortadan kaldırmakta çok etkili olacaktı.”⁶⁵

Neticede Osmanlı borçlarının tasfiyesi hususunda, raporun Maliye Bakanı’na attığı plan çerçevesinde hareket edildiği görülmektedir. Uzun bir pazarlık döneminden sonra imzalanan Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Lozan’ın öngördüğü sınırlar dikkate alınarak Osmanlı borcu, Türkiye Cumhuriyeti ile İmparatorluktan kopan devletler arasında taksim olunması kararlaştırılmıştı.⁶⁶

İkinci sorun ise Türkiye’nin kalkınma hamlesini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu finansı nasıl sağlayacağı ile ilgiliydi. Burada da iki yol vardı; Türkiye, ya yerli kaynakları zorlayarak ya da dışarıdan borç alarak ekonomisini kurabilirdi. Birincisi milli bir ekonomi kurmayı öngörürken,

⁶⁴ NARA 867.5151/10. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değerindeki Düşme” başlıklı rapor.

⁶⁵ NARA 867.5151/10. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değerindeki Düşme” başlıklı rapor.

⁶⁶ Boratav, **a.g.e.**, s.43-44; Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, s.153-157. Bu borçların hangi koşullar altında ve hangi devletler tarafından, nasıl bir program çerçevesinde ödeneceği Lozan’da başlayan süreç içinde, ancak 1928 yılında karara bağlanmıştır. Buna göre Türkiye, tüm Osmanlı borçlarının 85 milyon altın liraya ulaşan % 67 sini devralıyordu ve ödemeler 1929 yılında başlayacaktı. Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s.165,175-176.

ikincisi uluslararası liberal finans-kapital sisteme eklemelenmek anlamına geliyordu. Yani Cumhuriyeti kuran kadrolar bu konuda kendilerini teknik değil, ideolojik bir tercih yapmak zorunda görüyorlardı. Onlar da bu tercihi dış borç almama yönünde kullandılar. Zira onlara göre Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ne ilk defa Kırım Savaşı sırasında borç vermişler ve bundan sonra borç-faiz sarmalına hapsolan devlet ekonomik olarak iflas ederek adeta yarı sömürge durumuna gelmişti. Bu sürecin bütün sancılarını bizzat yaşayan ve diğer sebeplerle birlikte borçlanmaya da çare olarak milli iktisat modelini geliştirmeye çalışan Jöntürk geleneğinin dış borç alması beklenemezdi. Ancak ABD elçisinin bu konuda Cumhuriyet hükümetleri gibi düşünmediği ve kendince analizini ideolojik değil teknik nedenlere dayandırdığı anlaşılmaktadır. Netice olarak raporda öncelikle Türkiye'nin yeni bir dış borç almaktan kendini kurtarabildiği vurgulanmaktaydı. Oysa bu tavır, "büyüme isteyen ilerici bir ülke için anormal bir tercihtir". Raporunda belirtildiğine göre Türk yönetiminin böyle bir tercihte bulunması, "ticari durgunluğun yanı sıra nüfusun azalmasının döviz ve yerli paraya olan talebi azaltmış olmasından kaynaklanmış olabilirdi." Raporun devamında "Fakat Türk lirasının bir dolarda 50 cent değer kaybetmesi (normalde 1 Türk lirası 4.40 dolara tekabül ediyordu) ile paranın dolaşımının artması bu politikada bir değişikliğe yol açabilir." denilerek tercihin geçici olduğu ileri sürülüyordu. Çünkü geri alınması gereken çeşitli kısa vadeli hazine bonoları ile borçların faizleri bulunmaktaydı ve ülke bütçesi bu hususlara dair hiçbir hüküm içermiyordu. Bununla birlikte durum böyle devam etmeyecek, uluslararası antlaşmaların imzalanmasından sonra bu meselelere ciddi önem verilmesi gerekecek ve Türk ekonomisinin sırtına ek yük binecekti. Bu yüzden ileride borç alınması kaçınılmazdı ve bu sorunlara "pratik bir çözüm bulunamazsa Türkiye'nin mali durumu diğer Avrupa devletlerinininki kadar vahim hale gelecekti."⁶⁷ Yani Türkiye'nin uluslararası antlaşmalarla birlikte hazine bonoları ve borç faizleri yüzünden mali sıkıntıya düşmesi kaçınılmazdı ve ortaya çıkacak finans sorunu ancak dış borç alımı ile çözüme kavuşturulabilirdi. Aksi halde Türkiye mali açıdan çok ağır bir tablo ile karşı karşıya kalabilirdi. Bu nedenle dış borca başvurmak Türkiye için adeta tarihsel bir kaderdi. Oysa belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti yönetimi hiç de böyle düşünmemektedir.

Kendi kaynaklarını zorlayarak kalkınmayı tercih eden Cumhuriyet yönetiminin elinde çok fazla imkân bulunmuyordu. Nüfusunun kahir ekseriyeti kırsalda yaşayan ve geçimini tarım ve hayvancılıkla temin etmeye çalışan bir ülkede en çabuk uygulanabilir kalkınma modeli tarım üzerinden gerçekleştirilebilirdi. Bu nedenle Cumhuriyet hükümetleri ilk başlarda tarımsal

⁶⁷ NARA 867.5151/10. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değerindeki Düşme" başlıklı rapor.

kalkınmaya ağırlık verdiler.⁶⁸ Nitekim söz konusu raporda, ithalat-ihracat dengesindeki olumsuzluğu aşma noktasında da Cumhuriyet yönetiminin tarım politikasına önem verdiğinin altı şu şekilde çiziliyordu:

“Tarımın kalkınmadaki öneminin tamamen farkında olan Türk Hükümeti şu anki çabalarından görüleceği üzere buğday üretimini korumakla kalmıyor, hem ülke içi tüketim hem de ihraç için bu ürünün üretimini teşvik ediyordu. Tahminlere göre 1924 yılı hasadı, ülkenin 1925 senesi ihtiyacını karşılamak için yeterli olacaktı. Besin ürünlerinin en önemlisi olan buğdayın ihraç tarifesi, ‘daha şimdiden’ 1916’da belirlenmiş olan özel tarifinin on iki katı olarak tespit edilmişti.”⁶⁹

Raporda ayrıca “Şimdiye kadar en önemli buğday ihracatçıları Amerika, Rusya ve Bulgaristan’dı” denilerek Türkiye’nin mevcut tarım politikası ile bu ülkelerin yanına buğday ihraç eden ülke olarak katıldığı ima edilmekteydi. Ayrıca buğdaya ek olarak Türkiye’de tütün, mısır, incir, fındık, ipek ve haşhaşın da en önemli ihraç kalemleri olarak yer aldığı ve bu ürünlerin ihraç önceliğinin üretim için yeterli iş gücü kaldığı takdirde devam edeceği belirtilmekteydi.⁷⁰

Görüldüğü üzere Türkiye’nin tarım politikalarına verdiği değere, 1924 tarihli raporda temas ediliyor ve bu politikanın görece başarılı olduğu vurgulanıyordu. Nitekim 1923-1929 yılları arası tarımsal üretimin hızla büyüdüğü bir dönem olmuş, savaş koşullarında bariz bir şekilde üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1922’yi takip eden birkaç yıl içinde ulaşılmıştı. Bu olumlu gelişmede raporda da belirtildiği üzere, Anadolu’nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkân veren barış koşulları en önemli rolü oynamakla birlikte tarıma dönük olumlu politikaların sonuçları da belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda yeni dönemde ekonominin yeniden inşası, milli hâsılanın en büyük kesimini oluşturan tarımın dinamizmi sayesinde gerçekleşmiştir.⁷¹ Rapor tarım ve genel ekonomik durumla ilgili bu kısa analizden sonra tekrar para politikalarına ve paradada meydana gelen değer kaybına odaklanıyordu.

⁶⁸ 1920’lerde devletin tarım politikası, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak için tarım sektörüne yardımcı olmak olarak nitelendirilebilir. Bu doğrultuda yapılan faaliyetler için bkz. Tezel, a.g.e., s.135-136; Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.13-60.

⁶⁹ NARA 867.5151/10. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değerindeki Düşme” başlıklı rapor.

⁷⁰ NARA 867.5151/10. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değerindeki Düşme” başlıklı rapor.

⁷¹ Boratav, a.g.e., s.51.

Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Türk lirasında yaşanan değer kaybı, öncelikle yüksek hacimli iyi organize edilmiş üretim-tüketim ilişkisine dayalı güçlü bir ekonomik yapı üzerine inşa edilmiş para politikalarının bulunmayışından kaynaklanıyordu. Nihayetinde devletin yaptığı müdahaleler dahil her türlü para politikası bir parça spekülasyon karakter taşıyordu. Çünkü devlet de piyasaya öngörülebilir bir vade sunamamaktaydı. Bu ise piyasanın tepkisine göre Türk lirasının değerinde oynamaya yol açıyor ve para piyasası her türlü spekülasyonun açık hedefi haline getiriyordu. 1924 tarihli raporda bu duruma çare olarak döviz spekülasyonunun hükümet tarafından yasaklandığı beyan ediliyordu. Devamla zaten böyle bir tehdidin Türk lirası üzerinde sadece geçici bir etkisi olabileceği belirtilmekteydi. Çünkü bu yöndeki çabalar ancak liranın olası değer kazanması ve değer kaybetmesi veya alım-satımdaki değerinin değişebileceği şeklindeki belirsiz tahminlerden öteye geçemeyecekti. Raporda durum şu şekilde belirtilmekteydi: “Bu etkenler Türk lirasının değerindeki şu anki düşüşle beraber değerlendirildiğinde 1 Türk kâğıt lirası geçen seneki değerinin tahminen 15-20 cent altında alınabilecekti.”⁷²

1926 tarihli rapor hükümetin önlemlerinin yeterli olmadığını ve dövizde yaşanan spekülasyonların önüne geçilemeyerek Türk lirasının değerinde düşüşün devam ettiğini göstermektedir. Para ile ilgili olarak piyasaların görüşüne dikkat çekilen bu raporda, bir süreden beri Türkiye’de yabancı para birimlerinde gerçekleşen değer artışı ve Türk lirasının değer kaybetmesi üzerine ciddi bir huzursuzluk olduğuna işaret ediliyordu. Ancak finans çevreleri ve İstanbul basını, Türk lirasındaki değer kaybı, ihraç sezonunun zirveye ulaştığı bir dönemde meydana geldiği için bu olguyu spekülasyonların manipülasyonuna ve para simsarları ile tüccarların faaliyetlerine bağlamaktaydı. Bundan dolayı bir soruşturma başlatılarak bir komisyon kurulmuş ve mevcut durumu düzeltmek amacıyla bazı adımlar atılmıştı. Ancak rapora göre, döviz fiyatlarını düşürmek ve Türk lirasının istikrarını sağlamak için sarf edilen çabalar o dönemde tatmin edici sonuçlar sağlamamıştı. Rapor bunun sebebinin de tartışılmaktaydı ve “Birçok neden vardır ve durumun kilit noktası geçmişte yatmaktadır” sözleriyle meselenin tarihi arka planına vurgu yaparak, Türk lirasının o günkü durumunu açıklamaya girişmekteydi.⁷³

Buna göre öncelikle belirtilmesi gereken husus, piyasada Türk kâğıt parasının geleceği hakkında karamsar bir görüş hâkim olmasına rağmen,

⁷² NARA 867.5151/10. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değerindeki Düşme” başlıklı rapor.

⁷³ NARA 867.5151/11. İstanbul’daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926’da ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

Türk lirasının diğer Balkan devletlerinin kâğıt paralarına kıyasla her zaman daha avantajlı bir konuma sahip olmasıydı. Bunun sebebi de basitti. Diğer yerlerdeki ahvalin aksine Türk kâğıt parası, Mütarekeden beri enflasyona maruz kalmamıştı ve ileride de enflasyonun olmayacağı kesindi. Ayrıca bu avantajının yanında bazı önemli dezavantajlar da bulunmaktaydı. Raporda bu durum şöyle açıklanmıştı. Öncelikle 1 Türk kâğıt lirasının her zaman 1 altın Türk lirasına denk olması gerektiğini herkesin bildiği belirtiliyordu. Ama piyasada durum biraz karışıktı. Zira piyasalarda kâğıt paranın değeri çok farklıydı. Dolayısıyla “Türk lirası ülkenin iş dünyasını sekteye uğratacak ve ticari işlemleri üzerinde ciddi etkileri olacak şekilde sürekli bir değer kaybına uğramıştı.”⁷⁴

1926 tarihli raporda Türk parasına istikrar kazandırmak için yapılan tüm çabaları engelleyen iki ana sebebin varlığına işaret edilir. Birinci neden olarak paranın savaş öncesinde ve savaş sonrasında dolaşımında olduğu topraklarda büyük oranda bir küçülme olduğu gerçeğidir. Çünkü bu küçülme, paraya istikrar kazandırmak yerine, Türkiye’deki yaşam şartlarının pahalılığında savaş sonrasında inanılmaz bir artış olduğu için sadece paranın değer kaybetmesine hizmet etmiştir. Öte yandan hızla artmaya devam eden hayat pahalılığının paranın değerinin düşmesinin diğer bir nedeni olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

Raporun devamında paranın değer kaybetmesiyle ilgili bu dolaylı faktörleri ele alırken bu değer kaybının asıl doğası hakkında kesin bir sonuca varmak veya normal para seviyesinin beş katı miktarda piyasaya para sürülmesinin değer kaybını ne miktarda etkilediğini kestirmenin zorluğuna işaret ediliyor. Bu konuda bir çıkarımda bulunabilmek için dolaylı hesaplar gerektiği belirtilerek bu noktada, şu iki hususa dikkat çekilmiştir: “1. Halkın satın alma gücünün düşmesinin sonucu olan ve para darlığına yol açan ekonomik kriz. 2. Bir noktaya kadar suni olmasına rağmen fiyatlardaki büyük artışın tüketimin üretimi karşılamadığının ispatı olması.” Aynı zamanda belirtilen bu hususların neticesi olarak satın alma aracı olan paranın, tüketimdeki artış veya azalmayla orantılı olarak zorunlu bir değer kaybına maruz kaldığına da işaret edilmekteydi.⁷⁶

Görüldüğü üzere Türk kâğıt parası, Mütareke döneminde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de bir belirsizlik içindeydi ve 1926 tarihli raporda bu

⁷⁴ NARA 867.5151/11. İstanbul’daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926’da ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

⁷⁵ NARA 867.5151/11. İstanbul’daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926’da ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

⁷⁶ NARA 867.5151/11. İstanbul’daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926’da ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

belirsizliğe dair açıklamalar yapılmıştı. Raporun yazarı öncelikle “Türk kâğıt para biriminin durumu hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğini” net bir şekilde vurgulamaktaydı. Çünkü içinde bulunulan finansal krizin uzun veya kısa vadeli olup olmayacağı veya kriz durumundan erken çıkılıp çıkılmayacağı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktaydı. Aynı şekilde, para basmayı gerekli kılan özel şartların yakında ortadan kaldırılacağı hakkında da ikna edici kanıtlar görünmemekteydi. Ek olarak genel mali duruma hükmeden şartların ortadan kalkacağı veya dolaşımdaki paranın daha iyisiyle değiştirileceği ile ilgili ikna edici deliller mevcut değildi. Dolayısıyla kesin bilgi eksikliği nedeniyle, Türk kâğıt para sürümünün ne kadar süreceği ile ilgili sadece tahmin yapılabilirdi. Sonuç olarak “bu paranın şu anki değeri hakkında kesin bir yargıya varabilmek neredeyse imkânsızdı”⁷⁷ deniliyordu.

Raporda ifade edildiği üzere, kâğıt paranın değerini sabitleme hususunda ana ölçü kâğıt paranın dolaşımında olduğu sürenin uzunluğu olmalıydı ki bu husus daha önceki raporlarda da ileri sürülmüştü ve belirtildiği üzere içinde bulunulan şartlarda öngörülebilir değildi. Nitekim raporda bu meyanda söylenebilecek kesin bir şey bulunmadığı belirtilmekteydi. En iyi durumda mesele, “iyi veya kötü daha mantıklı çıkarım yapılabilecek konjonktürle” sınırlıydı. Ayrıca savaş sırasında para basılırken yapılan antlaşmaya göre, şartlar korunduğu ve Almanya savaşta çok ağır bir mağlubiyet almadığı takdirde on bir yıllık süre içinde kâğıt para tedrici olarak sirkülasyondan çekilecekti ve bu hususun altı çizilmeliydi. Nitekim Almanya'nın garanti olarak verdiği fonlar, kâğıt paranın dolaşımdan çekilmesi şartına bağlanmıştı. Dolayısıyla bu fonlarla ilgili yükümlülük, barış anlaşmalarıyla bu paranın dolaşımdan kaldırılmasına dair maddelerin uygulanmasını yürütme işini üstüne alan İtilaf güçlerinin mesuliyetine geçmişti. Ve elan bu maddeler uygulanmayı beklemekteydi. Çeşitli mali meselelerin düzenlenmesi ve Osmanlı kamu borcunun yapılandırılması, erkenden ve tatmin edici şekilde çözümlenmesinin güvenle beklendiği, sorunların başında gelmekteydi.⁷⁸

Rapora göre “Türkiye'nin kredibilitesi üzerinde doğrudan etkisi olan bu meseleler çözümlendiğinde, mali sorunlarla ilgili hususlar, Türkiye'nin iktisadi durumunun tekrardan rayına oturtulmasını garanti edecek olan barış antlaşmalarının metodik olarak uygulanmasıyla sonuçlanacaktır ve bu da Türk parasının istikrara kavuşmasının yolunu açacaktır.”⁷⁹

⁷⁷ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

⁷⁸ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

⁷⁹ NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen “Türk Parasının Değer Kaybetmesi” başlıklı rapor.

Görüldüğü üzere raporlarda özellikle Türk parasının değeri meselesi tartışılmıştır. Bu doğrultuda hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemi paranın durumu ve değer kaybetmesinin nedenleri ile mevcut durumun iyileştirilmesi için alınabilecek tedbirler irdelenmiştir. Ancak sorunun kaynağı Osmanlı'dan devralınan bu para sisteminin yeni şartlarda işlerliğini yitirmesi ile ilgiliydi. Öncelikle dolaşımdaki para ihtiyacın kat be kat üstünde idi ki bu enflasyonu körükleyen bir etkiye sahipti. Üstelik bu paranın kullanım alanı 1918'de iyice daralmış, hatta İzmir'de bile tedavülden kaldırılmak istenmişti. Yani Osmanlı ekonomik sisteminin dışına çıkan ülkelerde geçerliliğini yitiren para, çok az bir bedelle bile olsa Türkiye'de tedavüle sokuluyor, bu ise Türk lirasını spekülasyona açık hale getiriyordu. Ayrıca piyasada bu kadar büyük miktarda dolaşımda olan paranın karşılığı bulunmamaktaydı. Bu ise parayı daha da itibarsız hale getirmekteydi. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine has bir para politikası belirleyebilmek için kendi parasını basmaktan başka şans yoktu. Nitekim Cumhuriyet yönetimi de takip ettiği ekonomi politikası doğrultusunda bir süre daha Osmanlıdan kalan paraları kullanmıştı. Ancak daha sonra aşamalı olarak önce madeni sonra da kâğıt para çıkarmıştır.

Cumhuriyetin İlk Madenî ve Kâğıt Paraları

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduğunda, kendine ait ne madenî ne de kâğıt parası vardı. Çünkü TBMM hükümeti halkın güvenmediği bir parayı piyasaya sürerek yeni güven sorunları yaratmak istememişti. Savaşın finansmanını sağlamak için tekâlif-i milliye gibi çok radikal önlemlere başvurmaktan kaçınmayan Ankara hükümetinin evrâk-ı nakdiye çıkarmamış olması bilinçli bir politikadır. Nitekim tekâlif-i milliye gibi bir zorunlu borçlandırma işlemi doğuracağı güvensizlik açısından, karşılıksız para çıkarmaya yeğlenmiştir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı sırasında izlenen para politikası, var olan para sistemine halkta güvensizlik doğurabilecek herhangi bir müdahalede bulunmamak olarak özetlenebilir. Bu politika Lozan Anlaşması'nın sonuna kadar sürdürülmüş, savaş kazanılmış olmasına rağmen Ankara Hükümeti yeni para basma yoluna gitmemiştir.⁸⁰ Yukarıdaki konularda belirtildiği üzere, Lozan Anlaşması ile karşılıksız kalan kâğıt paraların sorumluluğunu yüklenmek yeni Türk devletine kalmıştı. Yani, piyasadaki Osmanlı evrâk-ı nakdiyelerinin teminatı Cumhuriyet hükümeti hazinesinin itibarı olmuştu.⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulmuş olduğundan onun kanun ve tüzüklerini hatta getirmiş olduğu yasaklamaları

⁸⁰ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 205, 211- 212.

⁸¹ Kayral, **a.g.m.**, s.276.

dahi aynen uygulamıştı. Bu anlamda Cumhuriyetin biraz da zorunlu olarak selefinden devraldığı hususlardan birisi de kâğıt para olmuştu.⁸² Türkiye Cumhuriyeti'nde piyasadaki madenî paraları, Osmanlı Devleti'ne ait altın ve gümüş meskûkât ile Sultan Reşad ve Vahdeddin devrinde basılan küçük değerlerde nikel paralar teşkil ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde geçerli olan kâğıt paralar ise, 1924 senesi başlarında iki ayrı grupta toplanmaktaydı. Bunlardan birincisi, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedi tertipte tedavüle çıkarılan Osmanlı Devleti evrâk-ı nakdiyeleri ki bunların üzerlerinde taşıdıkları değerler 5 kuruş, 20 kuruş, ¼, ½, 1, 2 ½, 5, 10, 25, 50, 100, 500, 1000 lira idi. Gündelik alış veriş bu kâğıt paralar ve yukarıda sözü edilen madenî paralarla yapılıyordu. İkinci grup paralar ise Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası arasında 13 Nisan 1914 tarihinde imzalanan antlaşmaya dayanılarak çıkarılan Osmanlı Bankası banknotlarıydı.⁸³

Yeni devletin el attığı ilk işlerden birisi para konusunu ele alıp düzenlemek olmuştur. Çünkü para Türk ve İslam geleneğinde en önemli hâkimiyet alâmetlerinden ve bağımsızlık sembollerinden biriydi. Dolayısıyla yeni devlet kendi parasını bastırarak hâkimiyetini ve halk arasındaki meşruiyetini pekiştirmek istiyordu.⁸⁴ Dolayısıyla tedavülde olan Osmanlı paralarının Türkiye Cumhuriyeti'nin paralarıyla değiştirilmesi bir ekonomik sorun olmasa bile oldukça acil bir egemenlik sorunu, bir siyasal sorun olarak ortaya çıkıyordu.⁸⁵

Cumhuriyet hükümeti öncelikle madenî para basımını gerçekleştirmiştir. Cumhuriyetin ilk altın parası 24 Ocak 1924 tarihli kanun gereğince 5 Ekim 1925 tarihinde 5 liralık olarak piyasaya çıkarılmıştır. 12 Şubat 1924 tarihli kanunla Maliye Vekâleti'ne 2 milyon liralığa kadar 2 ½, 5 ve 10 kuruşluk bronz sikke basma imkânı tanınmıştı. Yani bu paraların darp edilmesiyle beraber öncelikle küçük değerli kaimelerin ve bozukluk yerine kullanılmak üzere piyasaya sürülmüş olan pul ve ilmühaberlerin piyasadan çekilmesi planlanmıştı. Bunlar arasında 5 ve 10 paralık pul ve ilmühaberler ile 40 ve 100 paralık ve 5, 20 ve 25 kuruşluk evrâk-ı nakdiyeler vardı. Bu kararlar söz konusu pul ve kaimeler tedavülden kaldırılıyordu. Bunlardan mal sandıklarına intikal edenler hemen tertip ve cinsine göre yüzerlik desteler halinde hazineye gönderilecek ve bunların yerine hazineden madenî para

⁸² A.g.m., s.275.

⁸³ Cüneyt Ölçer, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.9-10.

⁸⁴ Akyıldız, a.g.e., s. 208.

⁸⁵ Tekeli - İlkin, a.g.e., s. 212.

verilecekti.⁸⁶ Zeytinburnu Demir Fabrikası'na ihale edilen sikkelerin teslimatına 21 Temmuz 1924 tarihinde başlanmış ve bunlar söz konusu kaime ve pullarla değiştirilerek yavaş yavaş piyasaya sürülmüştür. Cumhuriyetin ilk sikkesi 3 Ağustos 1924'te basılan 10 kuruşluk bronzdur. Daha sonra 1 Eylül'de 5 kuruşluk ve 14 Ekim'de 100 paralık bronz sikkeler basılmıştır.⁸⁷

ABD'nin Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor, "Türkiye Darphane Müdürü'nün İsveç'e Ziyareti" başlığını taşımakta olup Türkiye'nin para birimi ve madenî paraları ile ilgiliydi.⁸⁸

Rapordaki bilgiler İsveç'te yayınlanan Svenska Dagbladet adlı gazeteden alıntılanarak tercüme edilmiştir⁸⁹ ve raporda Darphane Müdürü Niyazi Asım Bey'in⁹⁰ İsveç gezisi hakkında gazetenin verdiği bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre yeni şeyler tecrübe etmeye yatkın bir Sovyet heyeti İsveç'i dolaştığı esnada, aynı şekilde "deneysel modeller peşinde olan" fakat daha uzak bir bölgeden gelen bir ziyaretçi Stockholm'de bulunmaktaydı. Bu kişi, Türkiye Darphane Müdürü Niyazi Asım Bey idi. Gazeteye göre Asım Bey, yurtdışı inceleme-etüt gezisinin bir bölümünde

⁸⁶ Kaimeler Duyun-ı Umumiye'nin garantisi ve denetiminde çıkarıldığı için geri çekilme işlemleri de ancak Duyun-ı Umumiye'nin aracılığıyla olabilirdi. Bu nedenle yapılan yeni bir düzenleme ile 5 ve 10 kuruşluk pullarla 1 ve 2,5 kuruşluk kaimelerin hazineye ve geri kalan evrak-ı nakdiyelerin de İstanbul'a Duyun-ı Umumiye İdaresine gönderilmesine karar verilmişti. Akyıldız, **a.g.e.**, s.207.

⁸⁷ Akyıldız, **a.g.e.**, s.204, 206-207. Ayrıca bkz. Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.355 dipnot 168; **Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi-Borsa Rehberi-1928**, C. 2, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1990, s.147-151.

⁸⁸ **NARA** 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

⁸⁹ Raporda, Bliss'in ifadesiyle "Güvenilir" bulunduğu *Svenska Dagbladet* gazetesinde 4 Şubat 1925 tarihinde yayınlanmış bir makale kaynak olarak gösterilmiştir. Nitekim raporda konu ile ilgili belirtilen görüşler söz konusu gazeteden alıntılanarak tercüme edilmiştir. **NARA** 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

⁹⁰ Niyazi Asım Bey (Mehmet Niyazi Erenli/1882-1933) Mülkiye ve Paris (Ecole Libre Des Sciences Politiques) Ulumu Siyasiye Mektebi İktisat Maliye Şubesi mezunudur. Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemî Hulefaslığı, Numune Terakki Okulu, Mercan İdâdîsi, Maliye Meslek Okulu, Yüksek Kadastro ve Ticaret Okulu ile Mülkiye Mektebi Öğretmenliği, Evkâf Nezâreti Müessesatı İlmiye-i Vakfiye İdaresi Mümeyyizliği, Sayıştay 1. Sınıf Mümeyyizliği, Hicaz Demiryolu İdare-i Umûmiyyesi Memurin Şubesi Müdürlüğü ve Başkâtipliği, İstanbul Esham ve Tahrirat Borsası Komiserliği, Darphane-i Amire Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Genel İdare Kurumu Hükümet Mümessil Üyeliği, TBMM III. Dönem Kütahya Milletvekilliği yapmıştır. **TBMM Albümü-1920-2010**, C.1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.186-187.

kuzey ülkelerine bakma fırsatı bularak İsveç Darphane İdaresi ve bu idarenin ilgilendiği hususları incelemek için İsveç'e gelmişti.⁹¹

Bu ifadeler Asım Bey'in kuzey ülkelerine yapmakta olduğu bir gezi programı çerçevesinde İsveç'e uğradığını ve tıpkı Sovyetler gibi onun da kuzey ülkelerinin üretmiş olduğu teknolojiyi deneyimlemek ve yerinde tespit etmek amacıyla olduğunu belirtmektedir. Şu halde Asım Bey, o an için olmasa bile ilerleyen süreçte Türkiye'nin Avrupa'dan yapacağı teknoloji transferi ile ilgili araştırmalarda bulunmaktadır. Gezinin İngiltere ya da Fransa gibi büyük ülkelere değil de görece küçük ve küresel iddiası olmayan Kuzey ülkelerine yapılması ise ilginçtir.

Asım Bey İsveç'te *Svenska Dagbladet* gazetesinden bir muhabirle yaptığı röportajda gezinin amacını, kapsamını ve mahiyetini açıklamaktaydı. Buna göre Niyazi Asım Bey resmi bir görevle İsveç'te bulunmaktaydı ve ülkeye geliş amacı İsveç Darphanesinin genel olarak teknik ayrıntılarını incelemektir. Kendisi ayrıca İstanbul'da devletin kontrolü altındaki Yüksek İhtimai-Siyasi Mektepte hoca olduğu için de istatistiklerle çok ilgili bir kişiydi. Niyazi Asım Bey ziyaretinin sadece çeşitli ülkelerin darphane müdürlerinin son zamanlarda diğer ülkelerdeki meslektaşlarına sıklıkla yaptığı ziyaretlerin bir halkası olarak görülmesi gerektiğini belirtiyordu.⁹² Yani Asım Bey'in İsveç'te bulunmasının amacı, bu ülkenin para basma tekniklerini yerinde gözlemlemektir. Asım Bey'e göre böylesi ziyaretlerde kişi her zaman kayda değer bir şeyler öğrenebilirdi. Sonuçta gezinin somut bir sonucu da olmuştu. Asım Bey İsveç'te madenî paraların basılmasında kullanılan "küçük fakat muhteşem bir kimyevi aparatın" alımı için Alfa Şirketi'yle antlaşma yaptığını ve bu aparatın artık Türkiye'de de kullanılacağını belirtmekteydi.⁹³

Niyazi Asım Bey, Türk para sisteminde herhangi bir değişiklik olup olmayacağına dair bir soruya Türkiye'nin böyle bir planının bulunmadığını ve ziyaretinin amacının bu yönde bilgi veya materyal toplamak olmadığını belirterek cevap vermektedir. Türk sisteminin gayet Avrupaî bir sistem olduğunu söyleyen Asım Bey, yapılan tek değişikliğin 2 ½ , 5 ve 10 kuruşluk kâğıt paraların yerlerine ince bronz-alüminyum levhalar olarak

⁹¹ NARA 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

⁹² NARA 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

⁹³ NARA 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

basılan madenî paralar olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca “Hâlihazırdaki durumdan gayet memnunuz, fakat yine de bu paraları İsveç’te inceleme fırsatı bulunca insan tabi ki biraz kıskanıyor”⁹⁴ diyerek kibar bir tebessüm ortaya koymaktaydı.

Görüldüğü üzere Asım Bey bir yandan İsveç para basma teknolojisinin Türkiye’ye ithali ile ilgili antlaşma imzalıyor, diğer yandan Avrupa kamuoyuna Türk para biriminin değişmeyeceğine dair garanti veriyordu. Öyle anlaşılıyor ki Türkiye bu dönemde para politikasını yeniden belirleme amaçlı çalışmalara girmişti. Fakat Türk parasının mevcut durumu üzerinden hareket eden ulusal ve uluslararası piyasaları ürkütmek istemeyen Asım Bey ne zaman gerçekleşeceği belli olmayan bir tasarruf üzerinden piyasalarda istikrarsızlık yaratmamak için sürümdeki, Osmanlı Devleti’nden devralınmış olan paraya dair güvence vermeye çalışmaktaydı. Zira yeni para birimi ve değer karşılıkları oluşturulmadan Türkiye’de para biriminin değişeceğine dair bir söylentinin yayılması bile para istikrarını yerle bir edebilirdi. Ancak belirtildiği gibi Asım Bey’in Kuzey ülkelerine bu arada İsveç’e gidişi Türk parasına bir çeki düzen vermek ve para basımını ileri teknoloji ile gerçekleştirmek amaçlı gerçekleşmişti. Nitekim kısa süre sonra devlet yeni para birimi oluşturmanın adımlarını atmaya başladı.

Cumhuriyet yöneticilerinin ufak para sorununu çözümledikten sonra kâğıt para sorununu ele aldıkları görülmektedir. Hükümetin Duyun-ı Umumiye paralarını değiştirmeye gitmesinin görünürdeki sebebi bu paraların eskimiş olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı sonunda tedavülde 158.748.563 liralık kâğıt para bulunuyordu. Bunun 5 milyon liralık kısmı ufaklık parayla değiştirilince tedavülde 153.748.563 lira kalmıştı. Bu paralar basılırken eskiyen paralarla değiştirilmek üzere değişik tertiplerden 38 milyon liralık yedek para basılmıştı. 1925 yılı sonuna gelindiğinde bu yedek paralar büyük ölçüde kullanılmıştı. Duyun-ı Umumiye bu rezervin yenilenmesi için başvurmuştu. Hükümet ise bu fırsatı değerlendirerek kendi parasını bastırmak istiyordu.⁹⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nde kâğıt paralarla ilgili ilk çıkarılan kanun, “Mevcut Evrâk-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdaline (Değiştirilmesine) Dair” kanundur⁹⁶ ve bu kanun hakkında ABD raporlarında ayrıntılı bilgi

⁹⁴ NARA 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği’nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

⁹⁵ Tekeli- İlkin, a.g.e., s.216-217.

⁹⁶ Ölçer, a.g.e., s.10.

verilmektedir. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie⁹⁷ tarafından hazırlanan “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor, 20 Mart 1926 tarihinde ABD Yüksek Komiseri Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bu rapor “Özel Rapor” ibaresi taşımakta olup “Gizli” bir bölüm de ihtiva etmekteydi.⁹⁸ Bu metin, 30 Aralık 1925'te TBMM'nin 153.748.563 Türk lirası yekûnunda yeni banknot basılmasına onay veren bir yasa'yı kabul ettiği belirtiliyordu. Ayrıca bu yeni kâğıt paranın, Türkiye Cumhuriyeti tarafından basılacak ilk kâğıt para olacağı belirtilirken banknotların savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan yedi hazine tahvilinin yerine dolaşıma sokulacağı ifade edilmekteydi.⁹⁹

Raporda belirtildiği üzere, yeni yasa, ülkenin önemli bankacılık kurumlarının temsilcilerinden oluşacak ve Maliye Bakanı tarafından atanacak bir yetkili tarafından başkanlığı yapılacak bir komisyonun kurulmasını öngörüyordu. Bu komisyon basımın metodu, şekli ve yeni paranın ayırt edici özelliklerini belirleme yanında değişim metodunu da belirlemekten sorumlu olacaktı. Maliye Bakanlığında Abdulhalik Bey¹⁰⁰ komisyonun başkanlığına atanmıştı. Komisyonun temsilcileri ise Ziraat

⁹⁷ Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalayarak işgal bölgelerini boşaltmasından sonra, İstanbul'daki Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Jullien E. Gillespie, 26 Aralık 1921'de gayri resmi olarak Ankara'ya gönderildi. 5 Şubat 1922 tarihine kadar Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Milli Mücadele'nin önde gelen isimleriyle görüşen Gillespie, Ankara Hükümeti yetkililerine, öncelikle kendisinin hiçbir diplomatik yetkisinin bulunmadığını belirtmiş, Türkiye'nin iktisadi ve ticari durumunu öğrenmek, Hükümetin Amerikan iş çevrelerine karşı tutumunu anlamak, Anadolu'daki Amerikan çıkarlarını korumak için alınabilecek garantiler gibi konulara açıklık getirmek istediğini vurgulamıştı. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.141-156.

⁹⁸ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

⁹⁹ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

¹⁰⁰ Mustafa Abdülhalik Renda, Osmanlı'nın son dönemlerinde kaymakamlık ve valilik gibi görevlerde bulunmuş, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte ikinci meclise Çankırı Milletvekili olarak girmiş ve altı dönem bu görevi yürütmüştür. Milletvekilliği görevinin yanı sıra Maliye Bakanlığı ve TBMM Başkanlığı görevlerini de uzun süre yürütmüştür. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Atlı, “Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdülhalik Renda”, **History Studies**, Volume 6, Issue 5, (September 2014), s.31-50; **TBMM Albümü**, s.168-169, 220-221.

Bankası, İş Bankası, Osmanlı Bankası, Alman Bankası, Alman Şark Bankası, Lyon Kredi Kurumu, Amerikan Ekspres Şirketi ve daha az önemli olan diğer bir veya iki finans kurumlarından seçilmişti.¹⁰¹ Raporda komisyonun çalışmaları şu şekilde belirtilmekteydi:

“Komisyon ilk toplantısını 27 Şubat 1926 Cumartesi günü İstanbul’da gerçekleştirdi. Birçok oturumdan sonra bir alt komisyon oluşturuldu ve aşağıdaki detaylar, üzerinde çalışılarak son şeklini aldı ve şu an nihai onay için Maliye Bakanı’nın önüne getirildi. 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 liralık banknotlar basılacaktır. Bu banknotlar aynı boyda olmayacaklar ancak şu an tedavülde olanlarınkine nazaran tasarımları daha basit olacaktır. Değişik değerlerde banknotlardan oluşan toplam 153.748.563 değerinde 36.383.664 adet banknot basılacaktır. Bunun yanı sıra 118.386.276 lira değerinde 40.167.519 banknot da rezerv¹⁰² olarak basılacaktır. ½, 1, 5 ve 10 liralık banknotların üzerinde Cumhuriyetin sembolleri; 50, 100, 500 ve 1000 liralık banknotların üzerindeyse Mustafa Kemal Paşa’nın portresi bulunacaktır. Bütün paraların üstünde şu ibare yer alacaktır: “Türkiye Cumhuriyeti’nin 701 nolu 30 Aralık 1341/1925 tarihli kararı uyarınca basılmıştır.” Her banknotun üzerinde ayrıca yazıyla ve rakamla banknotun değeri (madalyon) basılı olacaktır. Komisyon daha sonradan bu madalyonlardan herhangi birinin Fransızca olup olmamasına karar verecektir. Banknotların üzerinde ayrıca ‘Maliye Vekâleti’ ibaresi ve Bakanın imzası yer alacaktır. Banknotların dört bir köşesinde seri numarası ve harfi olacaktır. Bu sekiz banknot dört kategori halinde basılacaktır: birinci kategori ½ ve 1 liralık banknotlar, ikincisi 5 ve 10 liralık banknotlar, üçüncüsü 50 ve 100 liralık banknotlar ve dördüncüsü 500 ve 1000 liralık banknotlar. Aynı kategorideki banknotların dizayn ve genel tasarımı aynı olacaktır. Bu yüzden klişeler için yalnız dört model gerekecektir, ancak tabii ki paranın değerini belirten yazı ve rakamlar farklı olacaktır.”¹⁰³

Komisyonun yeni çıkarılacak paralar konusunda üzerinde durduğu en önemli husus, yeni basılacak paraların taklit edilemeyecek bir biçimde

¹⁰¹ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

¹⁰² Kaimeler çıkartılırken, ileride eskiyen ve yırtılan paralarla değiştirilmeleri için aynı tertipten yeterli miktarda ihtiyat kaimesi bastırılırdı yani rezerv olarak basılırdı. Dolayısıyla eskiyen kâğıt paralar piyasaya yeni para sürüldüğü imajı verilmeden aynı tertip paralarla değiştirilirdi. Kayral, *a.g.m.*, s. 275; Akyıldız, *a.g.e.*, s.206.

¹⁰³ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

olmasını sağlamaktı. Bu amaçla filigranlı kâğıtlara kabartma olarak tab edilmesi tasarlanan paraların basılabilmeleri için gerekli olan teknolojik donanımın¹⁰⁴ o dönemde yerli matbaalarda mevcut olmaması hükümeti yabancı basımevleri ile ilişkiye geçmek mecburiyetinde bırakmıştı. Bu doğrultuda bir kaç yabancı firmanın temsilcileriyle görüşülse de ancak istenen baskının sadece İngiliz ve Amerikan basımevleri tarafından yapılabileceği anlaşıldı.¹⁰⁵

Julian E. Gillespie tarafından hazırlanan raporun “Gizli” ibaresi bulunan bölümünde, banknot basma işinin ihalesi meselesi tartışılırken Amerikan Banknot Şirketinin (American Bank-Note Company) bu konudaki görüşlerine ve çabasına dikkat çekilmekteydi.

Buna göre Komisyon para basma işini üstlenecek ilgili şirketlerden ihale teklifleri beklediklerini açıklamıştı. Komisyona göre klişeler kesinlikle çelik baskı olarak yapılmalıydı. Önce banknotların hepsinin filigran içeren kâğıt üzerine basılması gerektiğini açıklayan komisyon, daha sonradan bakana iletilecek tutanaktan bu zorunlu koşulu çıkarmıştı. Banknot komisyonunun çalışmasının bakan tarafından 15 Mart'ta onaylanması ve hemen akabinde banknot ihalesinin açılması beklenmekteydi. Rapora göre ihale sözleşmesinin Nisan ayında imzalanması imkân dâhilindeydi. Bununla birlikte Gillespie, bundan pek de ümitli olmadığını belirtmekteydi.¹⁰⁶ Burada ilginç olan nokta banknotların emniyeti, yani taklit edilememesi için gerekli olan şartlardan birinin filigranlı kâğıt kullanma zorunluluğunun bakana iletilecek olan son taslaktan çıkarılmış olmasıdır. Bunun gerekçesi filigranlı kâğıdın diğer kâğıt türlerine göre daha pahalı olması olabilir. Ancak paranın güvenliği maliyete feda edilebilir mi bu tartışılmayacak bir husustur. Zira kolay taklit edilebilen bir paranın ekonomiye getireceği riskler basım maliyetinin çok üstüne çıkabilecek niteliktedir. Bir diğer nokta ise Gillespie'nin muhtemelen sürecin işleyiş biçiminde çıkardığı bir sonuç olarak ilan öngörülen tarihte para basım ihalesinin gerçekleşeceğinden pek ümitvar olmamasıdır. Bu ise sürecin belirli sorunlarla devam ettiğini ortaya koymaktadır.

¹⁰⁴ Banknot hazırlama süreci, banknot akış şeması, grafik tasarımı, konu ve motiflerin belirlenmesi ile banknot oluşumunda kullanılan baskı teknikleri hakkında bilgi için bkz. Rüşan Keçeci, **Cumhuriyet Dönemi Paralarının Grafikselsel Tasarımı**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1999, s.8-13.

¹⁰⁵ Ölçer, **a.g.e.**, s.11.

¹⁰⁶ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

Gillespie ayrıca raporda Amerikan'ın bu ihale ile ilgili tutumunu ve faaliyetlerini ele almakta ve konu hakkında Washington'a bilgi vermektedir. Buna göre Amerikan Banknot Şirketi'nin Avrupa temsilcisi Yüzbaşı W. A. Courtney, Şubat ayının ikinci yarısında İstanbul'a gelmişti. Gillespie, Yüzbaşı Courtney daha Şubat'ın ilk yarısında Paris'teyken kendisine İstanbul'a gelerek banknot komisyonuna banknotların ebadı, tipi ve modeli gibi konular hakkındaki nizamnamenin hazırlanmasında elinden geldiğince yardım ederek komisyonla beraber çalışmasını tavsiye ettiğini belirtmektedir. Böylece Yüzbaşı Courtney komisyonun başkanı ve birçok alt komisyon üyesiyle tanışmak fırsatını bulmuştu. Gillespie'ye göre Yüzbaşı Courtney komisyonu şu hususlarda etkilemişti:¹⁰⁷

- a) Çelik baskı hususu
- b) Küçük banknot dizaynı
- c) Basit tasarım ve olabildiğince az model kullanımı
- d) Banknotların filigran kâğıda basılması hususu
- e) Sahtekârlık ve tahrifatı önleme hususları

Amerika'nın İstanbul'daki temsilciliği, Amerikan şirketlerinin ihaleye katılımında avantaj sağlayacak girişimlerde bulunmuşlar ve bu amaçla Amerikan Banknot Şirketi'nin temsilcisini yönlendirmişti. Bu yönlendirme sayesinde komisyonun para basımı için hazırladığı nizamnameyi etkileme şansını yakalamıştı. Bunun sağladığı avantaj ise raporda şöyle dile getiriliyordu:

“Yüzbaşı Courtney şahsen burada bulunmasaydı komisyonun nizamnameyi düzenleme şekli diyebilirim ki Amerikan Banknot Şirketi'nin başarılı bir şekilde ihaleye girmesine engel olmayacak olsa bile bunu çok zorlaştıracaktı. Diyebilirim ki Yüzbaşı Courtney'in ziyareti sayesinde sadece dört şirket ihalede ciddi bir şekilde değerlendirmeye alınacaktır: Amerikan Banknot Şirketi, Bradbury & Wilkinson, De La Rue ve Waterlow. Burada olduğu sürece Yüzbaşı Courtney'e ofisimiz tarafından her şekilde yardım edildi ve burada bulunacağı süre içinde de resmi görevim sınırları içerisinde kendisine her şekilde yardım etmeye devam edeceğim. Bu ihale hakkında çok fazla iyimser görünmek istemiyorum ama kanaatime göre ilgili şirketler arasında en iyi şansa sahip olan Amerikan Banknot Şirketi'dir.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

¹⁰⁸ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri

Raporda da ifade edildiği gibi yapılan görüşmeler neticesinde İngiltere'nin Thomas de la Rue Şirketiyle paraların basım işlemleri karşılığında 88.000 sterline anlaşma sağlandı. Paraların üzerindeki resimlerin ise Evkaf Müzesi müdürü ressam Ali Sami Bey¹⁰⁹ tarafından hazırlanmasına karar verildi. Temmuz 1926'da tamamlanan resimlerin, komisyonun tasdikinden geçmesinden sonra İngiltere'de klişeleri hazırlanmıştı.¹¹⁰

20 Mart 1926 tarihli raporda ayrıca Yeni Türk banknotlarının basılmasına dair yeni yasanın tercümesine de şu şekilde yer verilmiştir:

“Aşağıdaki yasa yeni paranın tedavüle girmesi hakkında 30 Aralık 1925 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır:

Madde 1: 20 Şubat ve 18 Ekim 1331, 22 Aralık 1331, 26 Ağustos 1332, 4 Şubat 1332, 28 Mart 1333 ve 28 Mart 1334'teki geçici ve nihai yasalara uyumlu olarak, değişik tarihlerde ortadan kaldırılan 7.570.100 lira yekûnundaki kâğıt para çıkıldıktan sonra, şu an net 153.748.563 Türk lirası değerinde bir toplama karşılık gelmek üzere yedi seri halinde 161.018.665 liranın yerine geçecek kâğıt paranın tedavüle sokulması kararlaştırılmıştır. Yukarıdaki yekûna karşılık gelmek üzere şu anda tedavülde olan parayla aynı hukuki karakteri taşıyacak kâğıt paranın tek bir seri halinde basılması hakkındaki yetki verilmiştir.

Madde 2: Maliye Bakanı tarafından atanan bir görevlinin başkanlık yapacağı ve Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası, İtibar-ı Milli Bankası, İş Bankası'ndan temsilciler ve bunun yanında Akhisar Tütüncüler ve Akşehir Bankaları ile Türkiye'nin diğer önemli bankacılık kurumlarından temsilciler tarafından oluşturulacak komisyon, banknotun şekli, basım yöntemi ve genel ayırt edici özelliklerinin yanı sıra bu banknotların değişim yöntemini belirleyecektir. Bununla ilgili ayrıntılar Maliye Bakanı tarafından açıklanmış ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış diğer nizamlara göre belirlenecektir.

Madde 3: Hâlihazırdaki kâğıt paranın yerine geçecek yeni kâğıt paranın tedavüle çıkış tarihi Maliye Bakanı tarafından gazeteler aracılığıyla ilan edilecektir ve gazete basılmayan yerlerde bu ilanlar eski usullere uygun şekilde yapılacaktır. Bugünden başlamak üzere altı ay içinde, bütün eski kâğıt paraların yerini yenileri alacaktır ve bütün vevneler ile bankalarda eski paralar yenileriyle değiştirilebilecektir. Verilen süre geçtikten sonra

Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve “Türkiye Yeni Banknot Basacak” başlıklı rapor.

¹⁰⁹ Ali Sami Bey hakkında bilgi için bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Ressam Ali Sami Boyar**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1959; Candaş Keskin, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”, **Akademik Bakış**, C.7, Sayı: 14, (Yaz 2014), s.263-279.

¹¹⁰ Ölçer, **a.g.e.**, s.11-12,39-41.

eski kâğıt paranın tedavülü ve değişim aracı olarak kullanılması yasaklanacaktır.

Madde 4: Madde 3'te belirtildiği üzere bankalar ve vezneler eski kâğıt paraları yenileriyle değiştirecekler ve bu paralar ikinci maddede belirtilen komisyona ilgili izahatlarıyla beraber gönderilecektir. Bütün izahatların (beyanatların) incelenmesinden sonra yukarıda belirtilen komisyon genel bir izahat yapacaktır. Geçersiz kâğıt paralar komisyonun huzurunda yakılmak suretiyle imha edilecektir ve ilgili genel beyanat da basın aracılığıyla duyurulacaktır.

Madde 5: 18 Kasım 1331 tarihli yasanın¹¹¹ kâğıt paranın kabulü ve sirkülasyonu ile ilgili yükümlülükleri içeren ikinci maddesindeki hükümler yeni kâğıt para için de geçerli olacak ve yeni yasaya uygun olarak kayda geçecektir.

Madde 6: Banknotların yenilenmesi ve basımıyla ilgili masrafların ve bu işlemlerde görev alacakların maaşlarının karşılanması amacıyla 500.000 Türk lirası tutarında özel bir kredi açılmış ve Maliye Bakanı'nın yapmış olduğu bütçeye ek bir bölüm halinde eklenmiştir. Bu kredi madde 2'de belirtilen komisyonun tasarrufuna Maliye Bakanı tarafından verilmiştir. Bu kredi komisyona tek bir yekûn halinde verilecektir.

Madde 7: Yeni kanun, ilan tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir.

Madde 8: Yeni yasanın yürütülmesi Adliye ve Maliye Bakanları'nın sorumluluğuna verilmiştir."¹¹²

Julian E. Gillespie, raporun sonunda konuyla ilgili önemli gelişmeleri vakit geçirmeden ilgili makamlara bildireceğini belirterek¹¹³ bu işe verdiği önemi göstermekteydi.

¹¹¹ Raporda kanunun 1. maddesinde 18 Teşrinievvel 1331 olan yasanın tarihi 18 Ekim 1331 olarak verilirken muhtemelen yanlışlıkla 5. maddede 18 Kasım 1331 olarak belirtilmiştir.

¹¹² NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve "Türkiye Yeni Banknot Basacak" başlıklı rapor.

¹¹³ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve "Türkiye Yeni Banknot Basacak" başlıklı rapor.

Tablo 2: Yeni Banknotlar İle Rezerv Banknotların Ebat, Sayı, Cins ve İtibarı Değerleri.¹¹⁴

Banknot	Uzunluk	Genişlik (mm)	Yeni basılan banknot adedi	İtibarı değer	Rezerv için basılan banknot adedi	İtibarı değer
½	160,5	85	10.763.127	5.381.363	12.915.752	6.457.83
1	165	90	17.681.000	17.681.000	21.217.200	21.217.200
5	170	94,5	4.612.400	23.062.000	3.689.920	18.449.500
10	175	99,5	2.306.200	23.062.000	1.844.960	18.449.500
50	185,5	108,5	615.000	30.750.000	307,500	15.375.000
100	190,5	113,5	307.500	30.750.000	153.750	15.375.000
500	196	119	30.750	15.375.000	30,750	15.375.000
1000	201	123,5	7.687	7.687.000	7.687	7.687.000
			36.383.66	153.748.563	40.167.519	118.386.276

Bundan sonraki gelişmeler ise 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda anlatılmaktaydı. Paranın basım ihalesi ile ilgili olarak raporda şu tespit yapılmaktaydı: "Yeni banknotların basım ihalesi 18 ay önce Londra'daki De La Rue adındaki İngiliz şirketine verilmişti. Bana bildirilene göre Türkleri tatmin edecek şekilde banknotlar basılana kadar bu şirketle Türkiye arasında birçok sorun yaşandı."¹¹⁵

Dokuz aylık bir çalışmadan sonra 1927 senesi Mayıs ayından itibaren paralar Türkiye'ye gönderilmeye başlanmış ve bu işlem Eylül ayına kadar devam etmiştir. Teslimat ve sayım işlemlerinin tamamlanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kâğıt parası 5 Aralık 1927 tarihinde piyasaya sürülmüştür.¹¹⁶

Raporda Elçiliğin 20 Mart 1926 tarihinde göndermiş olduğu telgrafla ilgili olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kâğıt para yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kâğıt parasının 5 Aralık 1927 tarihinde tedavüle girdiği bildirilmekteydi. Elçinin belirttiğine göre; "Yeni kâğıt paralar 1, 5,

¹¹⁴ NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve "Türkiye Yeni Banknot Basacak" başlıklı rapor.

¹¹⁵ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor.

¹¹⁶ Ölçer, a.g.e., 12-13; Akyıldız, a.g.e., s.209-210; Kayral, a.g.m., s. 278.

10, 50, 100, 500 ve 1000 liralık banknotlar halinde basıldı. 50 kuruşluk veya 2,5 liralık banknotlar basılmayacak. Eski 50 kuruşluk kâğıt paralar ise yakında basılacak olan 25 kuruşluk madenî paralarla değiştirilecekti.”¹¹⁷

Elçi raporunda, Osmanlı İmparatorluğu’nda dolaşımda olan kâğıt paranın 153.748.563 lira yekûnunda olduğunu ifade edip, “Çeşitli kaynakların belirttiğine göre bu paranın 15 ila 20 milyon lira arasındaki miktarı bir şekilde ya kayboldu ya da yok edildi”¹¹⁸ cümleleriyle önemli bir iddiada da bulunmaktaydı.

Raporda ülkedeki paranın geleceği ve para politikası ile ilgili de bazı yorumlar bulunmaktaydı. Belirtildiğine göre İstanbul’un finans çevrelerinde, yeni hükümetin eski banknotların tam tutarına denk kâğıt para basıp basmayacağı veya yalnızca eski paraları yenileriyle değiştirip kalan miktarı Hazine’de tutup tutmayacağı üzerine yoğun spekülasyonlar vardı. Eğer eski yekûn tamamen basılırsa bu yaklaşık yüzde 10’luk bir enflasyon yaratıp Türk lirasının değerini kötü etkileyebilirdi. Ancak ülkede para darlığı ileri seviyede olduğu için hükümetin bu yola başvurma ihtimali de bulunmaktaydı. Eski banknotları yenileriyle değiştirmek için altı aylık bir süre tanınmıştı, bu süreden sonra eski banknotlar yasal değişim aracı olmaktan çıkacaktı. Zaten hışır ve mikroplu banknotlara sahip olanların eski paraları yenileriyle değiştirmek için fazla bekleyecekleri düşünülemezdi.¹¹⁹

Bu konudaki gelişmeler 5 Aralık 1927 tarihli raporun eki olarak gönderilen *Milliyet* gazetesinin aynı günkü nüshasında “Kâğıt Paraların Değişimi Bugünden İtibaren Başlıyor” başlığıyla veriliyordu.¹²⁰ Haberin içeriğinde kâğıt paraların değişimine başlandığını ancak defterdarlığın öncelikle kendi kasasında bulunan paraları değiştireceğini ve ödemeleri artık bu yeni paralarla yapacağı bildiriliyordu. Ayrıca gazetenin haberinde paraların değişiminin ne zaman başlayacağı ile ilgili olarak da bilgi veriliyordu. Habere göre 5 Aralık’tan itibaren gişeler yeni paraları kullanmaya başlayacaklar ve gişelerden (veznelerden) öncelikle bankalar,

¹¹⁷ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul’daki ABD Elçiliği’nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen rapor.

¹¹⁸ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul’daki ABD Elçiliği’nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen rapor.

¹¹⁹ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul’daki ABD Elçiliği’nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen rapor.

¹²⁰ Bu gazetede 1 liralık paranın hem eski hem de yeni kupürüne de yer verilmişti. Ayrıca 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 liralık paraların üzerlerinde hangi resimlerin yer aldığı hakkında da bilgi verilmiştir. Bkz. Ek.2.

devlet daireleri ya da mali kuruluşların paraları değiştirilebilecekti. Halkın para değişimi ise 6 Aralık'tan sonra başlayacaktı.¹²¹

Raporda aynı günkü (5 Aralık 1927) *Cumhuriyet* gazetesinden bir başka haber "Bizim Yeni Kâğıt Paramız" başlığıyla veriliyordu.¹²² Aynı şekilde bu haberde de 5 Aralık itibarıyla değişimlerin gişelerde başlayacağı duyurulurken bu iş için 30 kişinin görevlendirildiği ve yaklaşık olarak da yarım milyon liranın değişiminin söz konusu olacağı belirtiliyordu.¹²³

Yeni kâğıt paraların piyasaya çıkmasıyla beraber, Osmanlı kâğıt paralarının tedavül ve piyasadan çekilme süresi 4 Aralık 1927 tarihinden itibaren altı ay olarak belirlenmişti. Ancak bu süre sonunda toplama işlemi bitirilemediğinden, 3 ay daha müddet tanındı ve 4 Eylül 1928'de Osmanlı kâğıt paraları tedavülden kaldırıldı. Ancak bu tarihlerde harf inkılâbının yapılması büyük problem oluşturdu. Ekonomik sebeplerden dolayı paraların yeniden basılmasının mümkün olmaması nedeniyle diğer alanlarda yeni harfler kullanılmaya başlanmasına rağmen, kâğıt paraların değiştirilmeden 10 sene daha tedavül etmelerine müsaade edildi.¹²⁴

Kambiyo Meselesi ve 1 Mart 1927 Tarihli Borsa Talimatnamesi

Osmanlı döneminden beri paranın yönetiminde karşılaşılan sorunların başında çalışma kuralları belirlenmiş, sermaye gücü sağlam ve ulusal karakteri olan kurumların bulunmayışı geliyordu. İngiliz ve Fransız sermayesi tarafından kurulmuş olan Osmanlı Bankası ya da Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nden alacaklarını tahsil etmek için kurdukları Duyun-ı Umumiye gibi kurumlar en nihayetinde temsil ettikleri ülkelerin çıkarlarını savunuyorlar ve Türk lirasını temsil ettikleri ülkeler lehine speküle ederek Osmanlı mali piyasalarını sıkıntıya sokuyorlardı. Sözgelimi kambiyo işlemlerinin gerçekleştirilmesinde de sağlam kural ve kurumların olmayışından kaynaklanan büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı. Oysa piyasanın istikrara kavuşması için kambiyo işlemlerinin belirli kurallara bağlanması gerekmektedir. Nitekim 1919 tarihli raporda da kambiyo işlemlerinde yaşanan güçlükler işaret ediliyor ve bu konuda şunlar söyleniyordu:

"Almanya ile bütün iletişim kesilene kadar İstanbul'da banka çevrelerinde bütün kambiyo işlemlerinin düzenlenmesinde standart Alman Markıydı,

¹²¹ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor.

¹²² *Cumhuriyet* gazetesinin bu nüshasında 50 liralık paranın resmi de yer alıyordu.

¹²³ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor.

¹²⁴ Ölçer, a.g.e., s.12-13; Akyıldız, a.g.e., s.209-210; Kayral, a.g.m., s. 278.

yani teknik olarak “arbitraj” birimi Alman Markıydı. Oysa şu anki belirsizlikte böyle bir standart olmadığı için hiçbir bankanın, kendi depozitlerinde eğer mütareke öncesi dönemden kalma İsviçre fonları yoksa dışarıya İsviçre parası satmadıkları belirtiliyordu. Buna bağlı olarak yabancı para birimleri ve tahviller üzerinde büyük spekülasyon dönmesine rağmen daha önceden çok faal olan altın spekülasyonu hareketlerinde çok cüzi faaliyet olduğu, verilen bilgiler arasındaydı.”¹²⁵

1920’lerde kambiyo işlemlerini yürütecek bir merkez bankası ve kambiyo kuru politikasında kullanabileceği altın ve döviz rezervleri bulunmuyordu. Bu dönemde Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki kuru, özel piyasadaki işlemler içinde belirleniyordu. Piyasada oluşan dalgalı kur sistemi içinde, dış ticaret açıkları liranın değerini doğrudan etkiliyordu.¹²⁶

Birinci Dünya Savaşının özel koşulları içinde Osmanlı İmparatorluğunun kâğıt parayı tedavüle sokmasıyla, birtakım kambiyo sorunları yaşanmış bu yüzden kambiyo işlemlerinin denetimi için Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu kurulmuştu. Ancak savaşın sona ermesiyle bu komisyonun görevine son verilmişti. Mütareke ve işgal döneminde ise İstanbul hükümetleri, bir kambiyo denetimi kurmayı düşünecek durumda değildi. Ankara Hükümeti ise daha çok gelir sağlamak için gümrük tarife ve resimlerini oluşturdu ise de kambiyo denetimine gitmeyi uygun bulmamıştı. Kurtuluş Savaşı sonrasında, zaman zaman, kambiyo denetimi ile ilgili kanun layihaları TBMM’ne geldiyse de, Hükümet bunları, yeni kanun tasarıları hazırlanmakta olduğu gerekçesiyle geri çevirmişti.¹²⁷

Birinci Dünya Savaşı’na girerken Borsa¹²⁸ resmen kapanmış olmasına rağmen işlemler yasal olmayan bir şekilde devam etmiştir. Savaş sona erdiğinde Maliye Bakanlığı’nın izniyle tekrar faaliyete geçmiştir.¹²⁹

¹²⁵ NARA 867.515/7. İstanbul’daki ABD Yüksek Komiserliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

¹²⁶ 1925-1928 döneminde lira, sterlin karşısında %6, dolar karşısında ise %5 değer kaybetmişti. Tezel, **a.g.e.**, s.148.

¹²⁷ Tekeli - İlkin, **a.g.e.**, s. 225.

¹²⁸ Osmanlı Devleti’nde borsa ile ilgili faaliyetler Galata bankerlerinin çalışmaları ile başlamıştır. Bu bankerler Havyar Hanı’nda bir araya gelerek 1865’te aralarında bir dernek kurmuşlar. Ardından İstanbul’da “Dersaadet Tahvilat Borsası” ilk resmi Osmanlı borsası olarak faaliyete geçmiştir. 1906 yılında çıkarılan bir nizamname ile borsanın adı “Esham ve Tahvilat Borsası” olmuştur. Bkz. Azmi Fertekligil, **Türkiye’de Borsa’nın Tarihçesi**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul, 2000, s.22-32. Ayrıca bkz. Haydar Kazgan, **Osmanlı Finansında Galata Bankerleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

¹²⁹ Mehmet Baha Karan, **Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s.67.

Cumhuriyet yönetimi ise Türk parasının denetimini büyük ölçüde piyasa güçlerinin oluşturmasına terk etmekle birlikte bazı spekülatif hareketleri önlemek istemiştir.¹³⁰ Bu amaçla mevcut tüzükte birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bir kararname ile yürürlüğe konan 1923 tarihli ek tüzük ile borsanın yasal düzenine bazı yenilikler getirilmiştir.¹³¹ Ardından bu ek tüzüğe de bazı ekleme veya değişiklikler getiren kararname ve talimatnameler çıkarılmıştır. Bunlardan birisi de Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası Komitesince hazırlanan ve Maliye Bakanlığınca onaylanarak, 1 Mart 1927' de yürürlüğe konan kurallar olmuştur.¹³²

Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli raporda söz konusu kurallar (1 Mart 1927 Tarihli Borsa Talimatnamesi) hakkında bilgi yer almaktaydı. Öncelikle raporda bu talimatnamenin “yabancı finans çevrelerine tam anlamıyla bir sürpriz olduğu” belirtilerek özellikle dövizle ilgili işlemler hakkında bilgi verilmekteydi.¹³³ Çünkü bu talimatnamede bahsedilen değişiklikler daha ziyade kambiyo işlemleri ile ilgili olup kambiyo üzerinde yapılan spekülasyonların sonucu olarak döviz fiyatlarındaki yükselmeleri önleme amacına yönelik tedbirlerdi.¹³⁴ Nitekim raporda da böyle bir önlemin ilan edilmesinin sebebi olarak “kurların stabilize edilmesi amacı” gösterilmekle birlikte Bristol, “bana bildirildiği kadarıyla asıl amaç bankaları önemli miktarlardaki dövizini sadece Borsa'dan almak zorunda bırakan borsa simsarlarının komisyonlarını artırmak istemeleridir” şeklinde bilgi verilmekteydi.¹³⁵ Nitekim hükümet, bu talimatnameyle yabancı bankaların arbitraj yoluyla kâr etmesini engellemek amacıyla talimatnamede belirtilen miktarı aşan bütün döviz işlemlerinin yeni kurulan Kambiyo Borsasında, Türk borsa simsarları vasıtasıyla yapılmasını amaçlamaktaydı.¹³⁶

1 Mart 1927 Tarihli Borsa Talimatnamesi¹³⁷

“Borsa Komitesi tarafından hazırlanıp şartları Maliye Bakanı tarafından onaylanan talimatname metni ilgili şahıs, kurum ve kuruluşlara bildirilmişti. Talimatname 13 maddeden oluşmaktaydı.

¹³⁰ Tekeli - İlkin, **a.g.e.**, s.225.

¹³¹ Bu tüzük hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fertekligil, **a.g.e.**, s.139-143; Mehmet Civan, **Sermaye Piyasası ve Portföy Yönetimi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s.154.

¹³² Fertekligil, **a.g.e.**, s. 141-143; Tekeli - İlkin, **a.g.e.**, s. 225-226, 229.

¹³³ NARA 867.5151/12. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli rapor.

¹³⁴ Fertekligil, **a.g.e.**, s.143.

¹³⁵ NARA 867.5151/12. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli rapor.

¹³⁶ Keyder, **a.g.e.**, s.114.

¹³⁷ Bu talimatname *Le Journal D'orient* Gazetesi'nin 1 Mart 1927 tarihli nüshasında “Borsayla İlgili Yeni Talimatname Bugün Yürürlüğe Giriyor” başlığıyla yayınlanmıştı.

* Bankalar ve bankerler arasında: Bu talimatnameye göre bankalar ve bankerler artık kendi aralarında Türk lirası, hisse senedi ve döviz alıp satamayacak, bu işlemleri yapmak isteyenler işadamları ve fabrikatörlere kendi veznelerinde aşağıda belirtilen tutarlara kadar işlem yapabileceklerdir: 500 Türk lirası, 25.000 Fransız veya Belçika Frangı, aynı miktarda liret veya dinar, 200 dolar, 500 Alman Markı, 500 Avusturya Şilini, 500 Polonya Zlotisi ve 10.000 Rumen leyi, 10.000 Yunan drahmisi ve 10.000 Bulgar levası. Bu miktarları aşan işlemleri Borsa'da yapmak zorunludur. Borsa'nın resmi yetkilileri dışında hiç kimseye hisse senedi, vekâlet, ortaklık ve anlaşma içeren hususlarda komisyon verilemeyecektir.

* Borsadaki resmi araçlar kendi hesaplarına işlem yapamazlar.

* Döviz hesabı açılmayacak.

* Borsa komisyoncu ücretleri yıllık 40 liradan 50 liraya, diğer aracı (jobber) ücretleri 40 liradan 70 liraya çıkarıldı.

* Özel şahıslar veya ilgili kimselerin, şahsen veya üçüncü şahıslar aracılığıyla, hisse senetleri ve madeni paradaki günün dalgalanmalarından kâr etmek amacıyla ve günlük gerekli miktarları aşan durumlarda alım-satım işlemleri yapmasına izin verilmeyecektir.

* Transfer işlemleri de yapılamayacak. Borsadaki araçlar hisse senedi ve para işlemlerinde birbirlerine transfer yapamayacak, banka ve bankerler de buna uymak zorunda olacaktır.

* Menkul değerlerin borsaya kaydettirilmesi: İstanbul'da merkezi bulunan tüm ilgili partiler hisselerini ve yükümlülüklerini borsaya bildirmek zorundadır. Bu talimatnamenin yürürlüğe girmesinden sonraki iki ay içinde bunu yapmayan partilerin tüm ticari faaliyetleri durdurulacaktır. Kayıt parası sermayenin her 1 lirasına 5 para olacak şekilde belirlenmiştir.

* Bu talimatname bu ayın başından itibaren yürürlüğe girecektir.”¹³⁸

Raporda döviz işlemleri ile ilgili olarak bir örneğe şu şekilde yer verilmiştir: “Standart Petrol Şirketi 50.000 Türk lirası satmak ister ve aynı miktarda Türk lirasını Gary Tütün Şirketi almak isterse artık bu işlem iki şirket veya banka arasında yapılamayacak, işlem sadece Borsa'da yapılabilecek.” Ancak, Bristol'un belirttiğine göre, pratikte durum yine

¹³⁸ NARA 867.5151/12. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli rapor.

değişmemiş, bu gibi şirketler artık işlemlerini yasaya uygun olarak küçük tutarlarda yapıp toplam tutara ulaşana kadar alım-satım işlemlerine devam etmişler. Bu yüzden, pratikte işe yaramayan bu yasanın yakında kaldırılacağına dair genel bir kanı olduğu bilgisini vermekteydi.¹³⁹

Cumhuriyet'in finans konularını ülke lehine düzenleyecek, piyasaları kontrol edecek merkezi, millî ve etkin kurumların oluşturma süreci Merkez Bankası'nın 11 Haziran 1930 tarihli kanun gereği kurulmasıyla devam etmiştir.

Sonuç

ABD, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmiş ve bundan sonra İstanbul'daki temsilciliği aracılığıyla Türkiye'nin ekonomik durumunu, özellikle para politikasını, yakından takip etmiştir. İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden (Yüksek Komiserlik) ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda Mütareke ve Cumhuriyet dönemi (1919-1929) Türkiye'de paranın durumu ve uygulanan para politikaları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu dönemde raporların üzerinde durduğu en önemli konu, paranın değer kaybetmesidir. Bu sorunun ele alındığı belgelerde Türk parasının değer kaybetmesinin nedenleri tartışılarak problemin çözülebilmesi için alınabilecek önlemler irdelenmiştir. Konuyla ilgili hemen her raporda sorunun temelinde 1914-1918 yılları arasındaki kâğıt para uygulamalarının bulunduğu vurgulanmıştır. Nitekim belgelerde Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan finansal sorunları çözmek ve nakit para ihtiyacını karşılamak amacıyla piyasaya kâğıt para sürülmesiyle başlayan sürecin, savaşın kaybedilmesi nedeniyle tıkanmasının ve dolaşımda bulunan kâğıt paranın karşılıksız kalmasının ekonomi ve finans çevreleri üzerindeki etkileri hakkında etraflı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda ABD'nin Türkiye'deki görevlilerinin Türk parasına acilen değer kazandırılması ile ilgili hassasiyetin, Amerikan mandasının tartışıldığı bir dönemde, özellikle de Chester Projesi çerçevesinde Türkiye'deki ABD'li işadamlarının çıkarlarının zarar görmemesi amacına matuf olduğu akla gelmektedir.

Yeni devletin kurulmasının ardından kaleme alınan raporlarda, ABD elçilik görevlilerinin, Türkiye'de paranın istikrarı ile ilgili sorunlara biraz daha iyimser bir bakış açısı ile yaklaştıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca artık raporlarda sadece finansal sorunlara odaklanmakla kalınmamış, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik koşulları bütünüyle analiz edilmeye

¹³⁹ NARA 867.5151/12. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli rapor.

başlanmıştı. Nitekim yeni Türkiye'nin milli ekonomi modelini gerçekleştirme noktasındaki çabalarına vurgu yapılarak, özellikle hükümetin tarım ve ticaret politikaları ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuş ve Cumhuriyet'in dış borca başvurmada kendi kaynakları ile kalkınma çabası incelenmiş ve bu tavrın süreklilik arz edemeyeceği sonucuna varılarak eleştirilmiştir.

Yine bağımsız bir devletin en önemli göstergelerinden biri olan "kendi parasını basma" aşamalarına raporda özel bir önem verilmiştir. Bunda Türkiye'nin para basma ihalesini Amerikan şirketine verme ihtimali de etkili olmuştur. Bu hususta İstanbul'daki ABD Elçiliği, Amerikan şirket görevlilerine gereken desteği vermiş olup, onların bu hususta oldukça ümitli oldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, ister Mütareke dönemi ister Cumhuriyet dönemi olsun ABD'nin, Türkiye ekonomisine yön veren para politikalarını yakından takip etme ihtiyacı hissettiği ve İstanbul'daki temsilcilikleri vasıtasıyla, konu hakkında oldukça detaylı bilgiler aldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

National Archives and Records Administration (NARA) 867.515/7. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli rapor.

NARA 867.5151/9. İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Aralık 1920 tarihli rapor.

NARA 867.5151/10. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "*Türk Parasının Değerindeki Düşme*" başlıklı rapor.

NARA 867.5151/9. ABD Stockholm Temsilciliği'nden Robert Woode Bliss tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1925 tarihli rapor.

NARA 867.5151/10. Amerikan Ticaret Bakanlığı temsilcisi Julian E. Gillespie tarafından hazırlanıp ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Mart 1926 tarihli ve "*Türkiye Yeni Banknot Basacak*" başlıklı rapor.

NARA 867.5151/11. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından 29 Aralık 1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "*Türk Parasının Değer Kaybetmesi*" başlıklı rapor.

NARA 867.5151/12. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 16 Mart 1927 tarihli rapor.

NARA 867. 515 /10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor.

Resmi Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010, C.I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Kitaplar

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Akyıldız, Ali, **Para Pul Oldu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C.2, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1999.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, C.1, Haz. Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Civan, Mehmet, **Sermaye Piyasası ve Portföy Yönetimi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'de Liberalizm(1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Eldem, Edhem, **135 Yıllık Bir Hazine- Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler**, Editör: Serhan Ada, Osmanlı Bankası A.Ş., İstanbul, 1997.

Eldem, Edhem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.

Ferid, Hasan, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi**, **Evrak-ı Nakdiye**, C. II, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2008.

Fertekligil, Azmi, **Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul, 2000.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

Karan, Mehmet Baha, **Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.

- Kazgan, Haydar, **Osmanlı Finansında Galata Bankerleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Kepenek, Yakup - Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi “Borsa Rehberi”**, C.2, Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi-1923**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- Ölçer, Cüneyt, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.
- Öztürk, İbrahim Sadi, **Sevr Anlaşması - Tam Metin, (Günümüz Türkçesi) Mondros ve Lozan Ekleriyle**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme - Seçme Eserleri II**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., **Ressam Ali Sami Boyar**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1959.
- Tekeli, İlhan - Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1997.
- Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Makaleler

- Akat, Asaf Savaş, “İktisadi Politikalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1090-1112.
- Atlı, Cengiz, “Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdulhalik Renda”, **History Studies**, Volume 6, Issue 5, (September 2014), s.31-50.
- Coşkun, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003, Sayı.4, s.72-77.
- Çavdar, Tefvik, “Devralınan İktisadi Miras”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4,İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1048-1060.

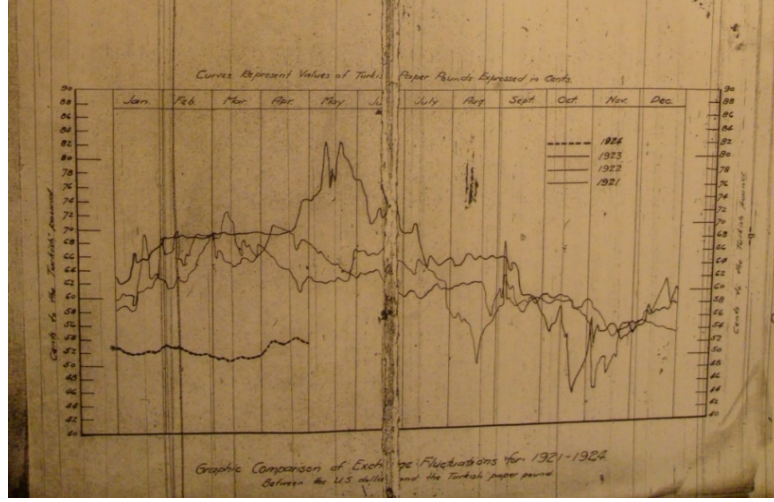
- Çavdar, Tevfik, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1074-1084.
- Doğanay, Rahmi, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)", **Turkish Studies**, Volume 9/4, (Spring 2014), s.371-388.
- Kaya, Dilek Göze - Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", **SDÜ Fen -Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:19, (Mayıs 2009), s.233-249.
- Kayral, Güçlü, "Cumhuriyet Kâğıt Paraları", **Anadolu'da Paranın Tarihi**, Editör: Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 2011, s.272-297.
- Keskin, Candaş, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", **Akademik Bakış**, C.7, Sayı: 14, (Yaz 2014), s.263-279.
- Konukman, Aziz, "Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları-Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 2/2003, s.29-65.
- Oğuz, Fırat - Bayar, Fırat, "1923-2003 Türkiye Ekonomisi", **Hazine Dergisi**, Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı, 2003, s.3-40.
- Ökçün, Gündüz, "İzmir İktisat Kongresi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1061-1064.
- Özgül, Ali, "Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş Yılında Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Önerileri", **Cumhuriyet**, C. V, 1923-1998 Dönemi Değerlendirmesi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1998, s.3293-3298.
- Tezçakın, Mehmet S., "Osmanlı Kâğıt Paraları", **Anadolu'da Paranın Tarihi**, Edt, Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 2011, s.222-247.
- Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1981.
- Turkal, Hasan, "Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 44, Sayı: 3, (Eylül 2011), s.85-107.
- Vural, İstiklal Yaşar, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, (Nisan 2008), s.77-114.

Tezler

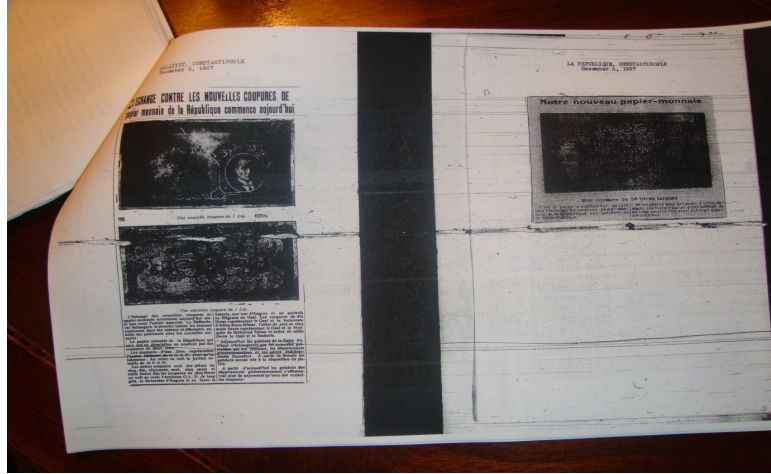
- Keçeci, Rüçhan, **Cumhuriyet Dönemi Paralarının Grafikselleştirilmesi**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1999.

EKLER

1. Türk Kâğıt Parasının Cent Olarak Son Zamanlardaki Değerinin Eğrisel Gösterimi 1921-1924 Arasında Amerikan Doları ve Türk Lirası Döviz Kurları Arasındaki Dalgalanmaların Grafik Karşılaştırması¹⁴⁰

2. 5 Aralık 1927 tarihli Milliyet ve Cumhuriyet Gazeteleri (1 liralık ve 50 liralık paraların resimleri- Fransızca haberleriyle birlikte)¹⁴¹

¹⁴⁰ NARA 867.5151/10. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu tarafından 6 Mayıs 1924 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen "Türk Parasının Değerindeki Düşme" başlıklı rapor.

¹⁴¹ NARA 867. 515/10. 5 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'daki ABD Elçiliği'nden Joseph C. Grew tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor.